

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Meidos Petrauskaitės
V kurso darbo Teisės studijų atšakos studentės

Magistro darbas

**Socialinio draudimo kaip socialinės apsaugos formos principai ir jų
realizavimas Lietuvos socialinės apsaugos teisėje**

Vadovė: Doc. dr. Vida Petrylaitė
Recenzentė: Lekt. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Vilnius
2022

ANOTTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro baigiamajame darbe, pasitelkiant teisės mokslo doktriną, Europos Žmogaus Teisų Teismo, Konstitucinio Teismo praktiką, nacionalinių teisės aktų reglamentavimą bei dedukcijos metodą analizuojamas pagrindinių socialinės apsaugos teisės principų: solidarumo, einamojo finansavimo, vyrų ir moterų lygybės, diferenciacijos, depolitizacijos ir nuosavybės apsaugos turinys, bei jų įgyvendinimo ypatumai Lietuvos socialinio draudimo sistemoje.

Pagrindiniai žodžiai: socialinė rizika, socialinės apsaugos teisė, teisės principai, draudimas, socialinis draudimas, draudimo principai, socialinio draudimo principai, solidarumo principas.

This master's thesis uses science of law doctrine, The European Court of Human Rights, Constitutional Court of Lithuania practice, national legislation and deduction method to analyze main social security law principles: solidarity, pay-as-you-go, equality, differentiation, depoliticization, protection of property, the content of the principles and implementation of them in Lithuanian social insurance system.

Keywords: social risks, social security rights, principles of law, insurance, social insurance, insurance principles, social insurance principles, solidarity principle.

TURINYS

ĮVADAS	2
1. SOCIALINIS DRAUDIMAS KAIP SOCIALINĖS APSAUGOS FORMA	6
1.1. Socialinės apsaugos tarptautiniai standartai	7
1.2. Socialinė apsauga Lietuvoje	8
2. SOCIALINIO DRAUDIMO RŪŠYS LIETUVOJE	10
2.1. Pensijų socialinis draudimas	10
2.2. Ligos socialinis draudimas	15
2.3. Motinystės socialinis draudimas	15
2.4. Nedarbo socialinis draudimas	16
2.5. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas	18
2.6. Sveikatos draudimas	19
3. TEISĖS PRINCIPŲ REIKŠMĖ IR SISTEMA SOCIALINĖS APSAUGOS TEISĖJE	21
3. 1. Principų reikšmė teisei sistemai	21
3.1 Socialinės apsaugos teisės principų sistema	24
4. SOCIALINĖS APSAUGOS PRINCIPŲ ĮGYVENDINIMAS LIETUVOS SOCIALINIO DRAUDIMO SISTEMOJE	26
4.1. Solidarumo principas	26
4.2. Einamojo finansavimo principas	28
4.3. Moterų ir vyrų lygybės principas	31
4.4. Diferenciacijos principas	33
4.5. Nuosavybės teisės principas socialinio draudimo sistemoje	39
IŠVADOS	46
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	49
SANTRAUKA	58
SUMMARY	59
PRIEDAI	60

IVADAS

Temos aktualumas. Kolektyvinė ir asmeninė tarpusavio pagalba leido vystytis bendruomenėms nuo pačių ankstyviausiųjų žmonijos laikų. Tokia bendruomenių veikla bendro gėrio labai ilgainiui sukūrė prielaidas vystytis valstybei, kuri perėmė tarpasmeninio ir visuomeninio solidarumo reglamentavimo pareigą kuriant socialinės apsaugos sistemas. Šių socialinių sistemų atsiradimas lėmė poreikį naujos teisės šakos – socialinės apsaugos teisės atsiradimui. Ši teisės šaka yra palyginti nauja – jos reglamentavimas Vakarų Europoje pradėjo vystytis tik XIX a., tačiau žmogaus gyvenimo orumą iškeliant, kaip vieną svarbiausių šiuolaikinių visuomenių vertybių, ilgainiui susiformavo visuotinai pripažįstami socialinės apsaugos standartai. Dėl istorinių aplinkybių, kol Vakarų Europoje formavosi socialinės apsaugos sistema, Lietuva buvo sovietų socialistinių respublikų sąjungos provincija. Atkūrus nepriklausomybę Lietuvos socialinė apsauga buvo kuriama iš naujo ją derinant su Vakarų Europos demokratinėmis ir rinkos ekonomika grindžiamomis politinėmis sistemomis. Vadovautasi tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygmeniu priimtais dokumentais, nustatančiais minimalųjį asmenų apsaugos, susidūrus su socialinėmis rizikomis, standartus. Taigi Lietuva įsiliejo į naujausiųjų laikų vertybėmis grindžiamos socialinės apsaugos teisės šakos kūrimą. Kiekviena teisės šaka išsiskiria savo teisinio reguliavimo objektu, metodu, principais. Atsižvelgiant į minėtą šiuolaikinės socialinės apsaugos naujumą, šie teisinio reguliavimo elementai socialinės apsaugos teisėje vis dar formuojasi, todėl kone svarbiausias vaidmuo šiuo atveju tenka ne tik teismams, aiškinant įstatymų leidėjo reglamentuojamus socialinės apsaugos sistemos teisinius santykius ir pačiam įstatymų leidėjui juos kuriant, o būtent šios teisės šakos mokslininkams. Tarp teisės mokslo teoretikų bei praktikų nekyla jokių abejonių, kad gebėjimui savarankiškai analizuoti teisės aktus, teismų praktiką ir pritaikyti sukauptas žinias praktikoje tokių įgūdžių pagrindas yra teorinės žinios. Taigi norint kurti teisingą socialinės apsaugos teisės sistemą, būtina suprasti joje veikiančių teisės principų turinį, kurių aiški sistema iki šiol nėra išgryninta nei tarptautinėje, nei Lietuvos teisėje. Todėl visi moksliniai darbai, kartu ir šis magistro darbas, kuriose bandoma apibrėžti, išgryninti apsaugos teisės principų turinį ir patikrinti jų veikimą tiek visoje socialinės apsaugos teisės sistemoje, tiek atskirose socialinės apsaugos formose, kaip šuo atveju socialiniame draudime, yra ypatingai vertingi jaunai socialinės apsaugos teisės šakos sistemai tiek teoriniu, tiek praktiniu lygmeniu.

Darbo originalumas. Didžiausią indėlį socialinės apsaugos principų nagrinėjimo srityje Lietuvoje turi 2012 m. Vidos Petrylaitės mokslinė disertacija *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai*. Ši mokslinė disertacija yra pirmasis ir kol kas vienintelis Lietuvos teisės doktrinos darbu, kuriame išsamiai aprašoma socialinės apsaugos teisės principų sistema. 2004 m. kai kurių socialinės apsaugos teisės principų analizę yra parengęs ir Jurijus Maculevičius publikacijoje *Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius*. Kiti Lietuvos mokslininkai išsamiau nagrinėjo atskirus socialinės apsaugos sistemos elementus. Šiuo aspektu paminėtina 2006 m. Audriaus Bitino disertacija *Pensijų sistemų modeliai ir valdymo tendencijos Europos Sąjungoje*, reikšmingi pensijų sistemai ir tolesni šio mokslininko darbai šia tema. Socialinės apsaugos teisės konstitucinius aspektus 2012 m. yra nagrinėjusi ir konstitucinės teisės šakos atstovė Toma Birmontienė. Iš Vakarų Europos mokslininkų paminėtinas 1993 m. Danny Pieters leidinys *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Magistro darbų šia tema ginta nebuvo. Tiesa, išskirtinas 2008 m. Mykolo Romerio universitete ekonomikos ir finansų valdymo fakultete finansų ir mokesčių katedroje apgintas magistro baigiamasis darbas tema *Socialinio draudimo principai. Lietuvos socialinio draudimo sistemos atitikimas šiems principams*. Tačiau šio darbo objektas buvo ne atskiri socialinės apsaugos teisės principai, o Lietuvos socialinio draudimo sistemos atitikimas socialinio teisingumo principui, analizuojant socialinio draudimo sistemos problemas.

Darbo objektas. Pagrindiniai socialinės apsaugos teisės principai Lietuvos socialinio draudimo sistemoje.

Darbo tikslas. Pasitelkiant teisės mokslo doktriną, teismų praktiką bei nacionalinį teisės aktų reglamentavimą atskleisti šiuolaikinės socialinės apsaugos teisės raidą, pagrindinių socialinės apsaugos teisės principų: solidarumo, einamojo finansavimo, vyrų ir moterų lygybės, diferenciacijos, depolitizacijos ir nuosavybės apsaugos turinį ir jų įgyvendinimo ypatumus Lietuvos socialinio draudimo sistemoje.

Darbo uždaviniai: (1) Pateikti reikšmingiausius šiuolaikinės socialinės apsaugos teisės raidai įtakos turėjusius tarptautinius bei Europos Sąjungos dokumentus, kurie įtvirtina visuotinai pripažįstamus minimalius (būtinus) socialinės apsaugos standartus asmenų, susidūrusių su socialinėmis rizikomis, apsaugai. (2) Apibrėžti modernios socialinės apsaugos sistemą ir jos kūrimosi Lietuvoje prielaidas. (3) Išskirti pagrindinius atskirų Lietuvos socialinio draudimo rūšių ypatumus išskiriant, autorės nuomone, probleminius aspektus. (4) Apibrėžti principų reikšmę visai teisinei sistemai. (5) Atskleisti socialinės apsaugos teisės principų problematiką. (6) Atskleisti solidarumo principo turinį

ir įvertinti įstatymų leidėjo priimtą pensijų reformą šio principo aspektu. (7) Vyrų ir moterų lygybės principo aspektu pateikti teisinį moterų ir vyrų pensijų skirtumo vertinimą. (8) Apibrėžti diferenciacijos principą ir jo įgyvendinimą per socialinio draudimo laikotarpius ir skirtingas ekonominės veiklos kategorijas. (9) Atskleisti depolitizacijos principo turinį ir šio principo nesilaikymo pasekmes socialinio draudimo sistemai. (10) Pasitelkiant Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką aiškinant Europos Žmogaus Teisių Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. atskleisti nuosavybės apsaugos principo ypatumus socialinės apsaugos teisėje, įvertinti socialinio draudimo įmokų bei išmokų sąveiką šiuo aspektu. Išanalizuoti, kaip nuosavybės apsaugos principo turinį socialinio draudimo pensijų sistemoje aiškina Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje, įvertinti šio aiškinimo bendrumus bei skirtumus Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos kontekste.

Darbo tyrimo metodai. Šio darbo pradžioje, siekiant pažinti socialinės apsaugos teisės vystymosi tendencijas bei susikūrimo prielaidas, buvo pasitelktas istorinis metodas. Taip pat visame darbe, remiantis mokslininkų doktrinos darbais, Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Konstitucinio Teismo praktika, Lietuvos Respublikos socialinio draudimo sistemą reglamentuojančiais nacionaliniais teisės aktais, naudotasi teoriniu metodu analizuojant pagrindinių socialinės apsaugos teisės principų įgyvendinimą socialinio draudimo sistemoje. Taip pat aiškinant atskirų socialinio draudimo principų turinį, rūšių reglamentavimą bei teismų praktiką pasitelkti tiek lingvistinis, tiek ir dedukcinio išprotavimo (apibendrinimo) metodai siekiant suprasti bendrą darbo objekto struktūrą. Be kita ko, analizės objektu pasirinkus socialinės apsaugos teisės principų veikimą socialinio draudimo sistemoje, taikytas analizės metodas analizuojant atskirų socialinio draudimo rūšių reglamentavimo ypatumus vėliau darbe dalį jų analizuojant per pasirinktą socialinio draudimo principą. Atskirai galima išskirti naudotą teisinių dokumentų analizės metodą, kadangi darbe apibendrinami aktualūs darbo objekto tyrimui Europos žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimai bei nacionaliniai Lietuvos atskirų rūšių socialinio draudimo sistemą reglamentuojantys teisės aktai. Paminėtinas ir abstrakcijos metodas, kurį pasitelkusi darbo autorė abstrahuodama sukauptą medžiagą apibendrino socialinės apsaugos teisės principų sąvokas bei turinį, reikalingus jų tikslingam realizavimui socialinio draudimo sistemoje.

Svarbiausi darbo šaltiniai. Vienas svarbiausių šio darbo šaltinių, leidęs išsamiai aptarti Lietuvos socialinės apsaugos teisės principų veikimo ypatumus socialinio draudimo sistemoje bei atskleidęs jų teorinius požymius yra 2012 m. Vidos Petrylaitės daktaro disertacija. Siekiant atskleisti Lietuvos socialinio draudimo principų veikimą praktikoje buvo pasitelkta ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Svarbų vaidmenį analizuojant

nuosavybės teisės principą turėjo Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika Europos Žmogaus Teisių Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. aspektu. Kalbant apie teisės principų vietą teisinėje sistemoje remtasi teisėtyrininko Egidijaus Kūrio moksliniais darbais. Darbe, be kita ko, remtasi aktualių socialinio draudimo teisiniu reglamentavimu – Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymu bei įstatymais, reglamentuojančiais atskiras socialinio draudimo rūšis. Aptariant atskirų socialinio draudimo rūšių ypatumus pasitelkta teisės mokslininkų Audriaus Bitino, Juričiaus Maculevičiaus, Tomos Birmontiesnės moksliniais darbais. Taip paminėtinas ir socialinių mokslų daktaras Teodoras Medaiskis, kurio darbais remtasi aptariant socialinio draudimo einamojo ir kaupiamojo finansavimo modelių skirtumus.

1. SOCIALINIS DRAUDIMAS KAIP SOCIALINĖS APSAUGOS FORMA

Tiek visuotinai, tiek Lietuvoje nėra sutariama dėl vieningos socialinės apsaugos sąvokos. Socialinė apsauga yra dinamiška, nuolat kintanti, prisitaikanti prie nūdienų ekonominių, socialinių bei politinių aktualijų, tačiau bendruosius principus ir tikslus, kuriais grindžiama socialinė apsauga, galima išskirti. Tai puikiai iliustruoja bandymai apibrėžti socialinės apsaugos sąvoką. Pavyzdžiui, socialinė apsauga gali būti laikoma valstybės teikiama tiek pinigine, tiek materialine parama arba socialinės paslaugos socialinę riziką patyrusiems asmenims (Guogis *et al.*, 2000, p. 8) ar kaip iš visuomenės mokesčių ir įmokų finansuojamų programų bei priemonių visuma, skirta numatytiems tikslams įgyvendinti (Schulte-Mimberg *et al.*, 1998, p. 5). Dar kitaip socialinė apsauga gali būti apibrėžiama, kaip socialinė ir kartu ekonominė priemonė užtikrinti asmenims ir jų šeimos nariams saugumą bei gerovę. Tinkamai įgyvendinama socialinė apsauga atliepia žmonių poreikius ir tampa visapusiška socialinės pažangos priemone. Tokia socialinė apsauga skurstantiems asmenims suteikia galimybę nuo egzistencinės kovos už išlikimą pereiti prie realios galimybės patiems gelbėtis nuo skurdo dirbant, skatina asmenų produktyvumą, darbingumą, socialinį įsitraukimą į visuomeninį gyvenimą. Rezultatas – saugus asmuo, saugi šeima, stabili visuomenė (Somavia, cituota Bonila Garcia, Gruant, 2003, p. 4). Taigi, nepaisant to, kad nacionalinėse sistemose socialinės apsaugos sąvoka suprantama nevienodai (Schulte-Mimberg *et al.*, 1998, p. 5), ją jungia bendras tikslas – apsauga socialines rizikas patyrusiems asmenims.

Magistro autorės nuomone galimas dvejopas požiūris, jog socialinė apsauga yra skirta saugoti asmenį, kaip individą ir požiūris, jog socialinė apsauga yra priemonė išsaugoti pačią valstybę. Kaip teigė anglų filosofas Tomas Hobsas, valstybė – žmonių susitarimo rezultatas, žmonių veiklos produktas, o jos tikslas – žmonių gerovė ir saugumas. Anot Aristotelio, Valstybė nėra pati sau tikslas, ji privalo tarnauti piliečiams, rūpintis jų gerove ir saugumu (Aukštuolytė, 2016, p. 141). Viena vertus socialinė apsauga orientuota į pagalbą asmeniui ir šeimai, kita vertus asmuo, šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992), todėl galima sutarti, jog socialinė apsauga – tai vertybė siekianti naudoti ne tik atskiram individui, tačiau ir politinė priemonė, siekianti naudoti valstybei.

Taigi nepaisant to, jog vieningos socialinės apsaugos sąvokos nėra, bandymai ją apibrėžti suponuoja bendras pamatines vertybes, kuriomis grindžiamos socialinės apsaugos sistemos – asmens, kaip individo ir šeimos, kaip visuomenės pagrindo apsauga įvykus tikėtiniems gyvenimo įvykiams, sukeltiems neigiamas pasekmes – skurdą ir socialinę atskirtį. Taip pat socialinė apsauga – priemonė išsaugoti valstybę, kadangi jos

ekonominiam vystymuisi bei gyventojų gerovei itin svarbu sukurti tvarią ir veiksmingą socialinės apsaugos sistemą.

1.1. Socialinės apsaugos tarptautiniai standartai

Socialinių apsaugos sistemų egzistavimas galėtų būti laikomas vienu svarbiausių naujausių laikų socialinių pasiekimų (Bonila Garcia, Gruant, 2003, p. 7). Kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą įtvirtina tarptautiniai dokumentai, kurių dauguma priimti pasibaigus antrajam pasauliniam karui (Social security as a Human right..., 2007, p. 1), kada pradėjo kurtis šiuolaikinės gerovės valstybės (Taminskaitė, 2019, p. 164). Tiesa, vienas pirmųjų ir pagrindinių tokių dokumentų priimtas dar tęsiantis antrajam pasauliniam karui, tai – 1944 m. Tarptautinės darbo konferencijos 26-oje sesijoje Filadelfijoje Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – **TDO**) priimta deklaracija dėl TDO siekių ir tikslų (vadinamoji Filadelfijos deklaracija), kurioje iškeltas TDO tikslas siekti, kad valstybėse būtų sukurtos ir plėtojamos socialinės apsaugos priemonės, užtikrinančios asmenims, kuriems tokios apsaugos reikia, bazines pajamas ir siekis, kad kiekvienam visuomenės nariui būtų suteikiama visapusiška medicininė pagalba. Kitas ypatingai svarbus tarptautinis dokumentas, apibrėžiantis idealą, kurio turi siekti visos valstybės bei tautos, yra 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kurios 22 str. pripažinta visuotinė teisė kiekvienam visuomenės nariui į socialinę apsaugą. Šiuo dokumentu valstybės įpareigojamos, pagal kiekvienos iš jų struktūrą bei išteklius, plėtoti socialinę politiką, kurioje būtų saugomos asmens teisės į socialines bei laisvam asmenybės vystymuisi būtinas ekonomines teises. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje aiškiai apibrėžta, jog kiekvienas turi teisę tiek į savo, tiek į savo šeimos sveikatą ir gerovei pakankamą gyvenimo lygį, įskaitant maistą, drabužius, būstą, sveikatos priežiūrą bei būtinas socialines paslaugas, ir teisę į apsaugą nedarbo, ligos, negalios, našlystės, senatvės atveju arba kitomis nuo jo nepriklausančiomis aplinkybėmis netekus pragyvenimo šaltinio. Toliau sekė kitas asmenų socialinei apsaugai ypatingai svarbus TDO dokumentas – 1952 m. Konvencija Nr. 102 dėl socialinės apsaugos (privalomųjų ratifikavusioms valstybėms minimalių standartų). Pastarasis dokumentas įtvirtino minimalų sąrašą gyvenimiškų įvykių, kurie visuotinai turėtų būti laikomi socialinėmis rizikomis. Antrojoje XX a. pusėje pradėti formuoti socialinės politikos standartai bei pagrindiniai tikslai. 1962 m. TDO Konvencijoje Nr. 117 dėl socialinės politikos (tikslų ir standartų) įtvirtintas asmenų lygybės principas įpareigojant valstybes panaikinti visas diskriminuojančias nuostatas, susijusias su darbuotojų galimybe naudotis valstybėje nustatytais gerovės bei saugos priemonėmis. 1964 m., laikantis numatytųjų standartų, priimtas Europos Tarybos Europos socialinės

apsaugos kodeksas (tiesa, dabar aktualus 1990 m. priimtas pataisytais Europos socialinės apsaugos kodeksas, kuris nustatė dar griežtesnius standartus). Vėliau, 1966 m., Jungtinės Tautos, plėtodamos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos nuostatas, priėmė tarptautinį dokumentą – Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą, kurį Lietuva ratifikavo 1991 m. Jame tiesiogiai pripažįstama ne tik kiekvieno žmogaus teisė į socialinę apsaugą, tačiau ir į socialinį draudimą. Šiuo dokumentu šalys įpareigtos sukurti adekvačią, visiems prieinamą, nediskriminuojančią socialinio draudimo sistemą, skirtą apsaugoti žmones nuo tokių socialinių rizikų, kaip liga, negalia, šeima, motinystė, trauma darbe, nedarbas, senatvė, apsaugoti maitintojo netekusiųosius bei našlaičius, negalinčius sau leisti sveikatos priežiūros.

Taigi socialinė apsauga, kaip viena iš pamatinių vertybių ir pagrindinių siekių valstybėms, pripažįstama pasauliniu lygiu tarptautiniuose dokumentuose.

1.2. Socialinė apsauga Lietuvoje

Lietuvoje moderni socialinės apsaugos sistema pradėta vystyti paskutiniame XX a. dešimtmetyje pereinamojo laikotarpio iš socializmo į rinkos ekonomiką metu (Nekrošius, Petrylaitė, 2010, p. 19). Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai 1990 m. kovo 11 d. pasirašius Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktą siekta tarptautinės visuomenės pripažinimo. 1991 m. rugpjūčio 27 d. Europos Bendrijai oficialiai pripažinus Lietuvis Respubliką, Lietuvai atsivėrė oficialios bendradarbiavimo galimybės su Europos Bendrija, o išsikeltas tikslas tapti Europos Sąjungos nare ir demokratiškomis vertybėmis grindžiama valstybe reišė, kad sovietinė socialinio aprūpinimo sistema tapo nebetinkama. Reikėjo didesnio socialinio saugumo užtikrinti tam tikrą visuomenės ir individo stabilumo būseną. Sovietmečio socialinė apsauga Lietuvoje turėjo būti reformuota siekiant atitikti demokratinės visuomenės standartus bei rinkos sąlygas (Aidukaitė *et al.*, 2012, p. 195 psl.). Atitinkamai, socialinio modelio kūrimas tuomet Lietuvoje buvo siejamas su pereinamojo laikotarpio reiškiniiais (specialiosiomis teisėmis tam tikroms socialinėms grupėms, valstybių pensijų sistema) ir anuometinėmis ekonominėmis priežastimis – poreikiu skatinti darbo rinką ir rinkti socialinio draudimo įmokas (Bitinas *et al.*, 2020, p. 36). Kuriant socialinio aprūpinimo modelį Lietuvoje remtasi Bismarko socialiniu modeliu, kurio pagrindas – socialinis draudimas, idėja – pačio asmens dalyvavimas ekonominėje veikloje.

Lietuvos socialinės apsaugos sistemą sudaro: (1) valstybinio socialinio draudimo sistema, (2) socialinės paramos sistema, (3) specialiųjų neįmokinių išmokų sistema (Nekrošius, Petrylaitė, 2010, p. 19). Šiame darbe koncentruojamasi į pagrindinę valstybinės socialinės apsaugos sistemos dalį – socialinio draudimo sistemą, kurios tikslas – garantuoti

apdraustųjų pajamas nedarbingumo dėl socialinių rizikų atvejais, numatytais Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatyme, kuriame apibrėžti socialinio draudimo sistemos pagrindai (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991). Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo finansų pagrindą sudaro savarankiškas Valstybinio socialinio draudimo fondas, neįtrauktas į valstybės, savivaldybių ir kitus biudžetus. Didžiąją dalį Valstybinio socialinio draudimo fondo pajamų sudaro valstybinio socialinio draudimo įmokos, mokamos draudėjų bei apdraustųjų. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas finansuojamas apdraustųjų socialinio draudimo įmokomis, baudomis, delspinigiais ir specialiais asignavimais iš valstybės biudžeto (Nekrošius, Petrylaitė, 2010, p. 19).

Valstybinis socialinis draudimas apima kone visus Lietuvos gyventojus, o didžioji dalis nedarbingų asmenų, vyresnio amžiaus žmonių bei vaikus auginančiųjų gauna jo mokamas išmokas. Valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindinis tikslas yra garantuoti pajamas apdraustiesiems netekus darbinių pajamų (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2021).

Taigi socialinė apsauga Lietuvoje – įrankis, kuriuo valstybė, pasitelkdama politines priemones, siekia sušvelninti padarius, kylančius dėl natūraliai tikėtinų gyvenimiškų įvykių, kurių metu dėl ne nuo pačio asmens priklausomų priežasčių jis patiria socialinę, ekonominę ar kitą atskirtį. Tokie įvykiai valstybės apibrėžiami norminiuose teisės aktuose, kaip socialinės rizikos. Socialinė rizika ne tik natūraliai tikėtinas įvykis (nėštumas, nelaimingas atsitikimas darbe ir kt.), tačiau tam tikrais atvejais neišvengiamai natūralus gyvenimiškas reiškinys (senatvė, liga ir kt.). Suteikti apsaugą asmeniui įvykus socialinei rizikai Lietuvoje sukurta tarptautiniais standartais grindžiama socialinės apsaugos sistema, kurios pagrindą sudaro valstybinis socialinis draudimas, paremtas pačio asmens dalyvavimu ekonominėje veikloje mokant įmokas, kurios sudaro didžiąją dalį Valstybinio socialinio draudimo fondo pajamų.

2. SOCIALINIO DRAUDIMO RŪŠYS LIETUVOJE

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – **Konstitucija**) 52 str. įtvirtinta nuostata, jog Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir netekto darbingumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Analizuojant šio Konstitucijos straipsnio turinį galima teigti, jog įstatymų leidėjas yra konstituciškai įpareigotas valstybėje nustatyti senatvės ir netekto darbingumo pensijų sistemą bei įstatymiškai sukurti funkcionuojančią socialinės apsaugos sistemą nedarbo, ligos, našlystės ir maitintojo netekimo atvejais. Atitinkamai, įstatymų leidėjas, įgyvendindamas šią konstitucinę pareigą, priėmė Valstybinio socialinio draudimo įstatymą, kuriuo nustatė Lietuvos socialinio draudimo rūšis: (1) pensijų socialinį draudimą, (2) ligos socialinį draudimą, (3) motinystės socialinį draudimą, (4) nedarbo socialinį draudimą, (5) nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinį draudimą, (5) privalomąjį sveikatos draudimą (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991).

Konstitucijos 52 str. naudojama formuluotė „valstybė laiduoja“ reiškia, kad pensijų socialinis draudimas ir įvairios socialinės paramos rūšys garantuojamos tiems asmenims ir tokiais pagrindais bei dydžiais, kurie nustatyti įstatymuose, o asmenys, atitinkantys įstatyme nustatytas sąlygas, turi teisę reikalauti, kad valstybė jiems skirtų pensijas ir jas mokėtų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas). Atitinkamai, įstatymų leidėjas, priimdamas Valstybinio socialinio draudimo įstatymą, sudarė prielaidas kiekvienam visuomenės nariui, susidūrus su socialinėmis rizikomis, pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne vien pasikliauti valstybės socialine apsauga, be kita ko, sukurtos prielaidos konstitucinio solidarumo principo įgyvendinimui.

Valstybinio socialinio draudimo įstatyme apibrėžta visa valstybinio socialinio draudimo sistema, pagrindiniai principai. Atskirų rūšių socialiniam draudimui įgyvendinti įstatymų leidėjas yra priėmęs atitinkamus socialinio draudimo rūšiai įstatymus.

2.1. Pensijų socialinis draudimas

Pensijų socialinio draudimo sistemą Lietuvoje sudaro keturios atskiros pensijų rūšys: (1) senatvės pensija, (2) netekto darbingumo pensija, (3) našlių pensija, (4) našlaičių pensija (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994).

Pensija susideda iš dvejų dalių: bendrosios ir individualiosios. Pensijos mokamos iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto, kuriame bendroji pensijų dalis finansuojama iš valstybės biudžeto asignavimų, skirtų užtikrinti minimalias pensijų garantijas, o individualioji pensijos dalis, kuri yra draudiminė, finansuojama iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto dalies, kurią sudaro draudėjų ir apdraustųjų sumokėtos

valstybinio socialinio draudimo įmokos Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – **Sodra**). Bendroji pensijos dalis priklauso nuo bazinės pensijos dydžio, kurią kas metus nustato vyriausybė, asmens įgyto pensijų socialinio draudimo stažo, kurio apskaičiavimui įtakos turi atitinkamais metais nustatytas minimalus mėnesinis atlyginimas. Atitinkamai individualioji pensijos dalis priklauso nuo draudžiamųjų pajamų, draudimo stažo bei tais metais nustatyto vidutinio darbo užmokesčio. Šios dalys finansuojamos iš skirtingų šaltinių, jomis siekiama visiškai skirtingų tikslų. Socialinio draudimo sistema nėra draudimo nuo skurdo sistema, todėl individualioji pensijos dalis yra tokio dydžio, kiek per gyvenimą žmogus sumoka įmokų (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2021).

Išskirtini šie Socialinio draudimo pensijų įstatyme įtvirtinti pensijų skyrimo ir mokėjimo ypatumai – asmuo, įgijęs teisę gauti kelias valstybinio socialinio draudimo pensijas, privalo pasirinkti vieną – senatvės arba invalidumo, kartu šios pensijos nėra mokamos. Jei asmuo turi teisę gauti ir našlių, ir našlaičių pensiją, jam mokama jo paties pasirinkimu arba didesnioji. Našlių ir našlaičių pensija gali būti mokama su kita valstybinio socialinio draudimo pensija (senatvės arba invalidumo). Be to, jei asmuo gauna valstybinio socialinio draudimo pensiją, jis nepraranda teisės gauti ir jam priklausančios valstybinės pensijos.

Senatvės pensija. Senatvė socialine rizika pripažįstama dėl neišvengiamų biologinių-fiziologinių procesų t. y. senėjimo, dėl kurio asmuo nebegali užsiimti darbine veikla arba tampa nepajėgus užsidirbti pakankamai lėšų. Minėtas Konstitucijos 52 str. teisę į senatvės pensiją pripažįsta visiems asmenims. Amžius, kurį sukakęs asmuo turi teisę gauti senatvės pensiją, pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos, dydžiai nustatomi įstatymų leidėjo paisant Konstitucijos normų ir principų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimai). Įstatymų leidėjas įpareigotas nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms ir socialinei paramai, kaupimą ir šių pensijų mokėjimą. Socialinio draudimo įmokų mokėjimas suponuoja asmens teisę gauti atitinkamo dydžio pensiją, kuri priklauso nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Manytina, kad išmokų priklausymas nuo asmens sumokėtų įmokų (paties įmokėtų ar mokėtų už jį) bei jų mokėjimo trukmės, kas yra bendras asmens indėlis, yra pagrindiniai pensijos skyrimo principai, kurių nepaisant būtų pažeisti Konstituciniai teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo bei pagrindinis socialinio draudimo – solidarumo bei diferenciacijos principai.

Minėta, socialinio draudimo senatvės pensijos bazinę dalį sudaro vyriausybės kasmet nustatomas bazinės pensijos dydis. Ankstesniu reglamentavimu visą senatvės bazinę pensiją gaudavo turėję būtinąjį draudimo stažą, o stažui buvus mažesniai proporcingai mažėjo ir pagrindinė pensija. Tačiau 2021 m. lapkričio 23 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimta pensijų reforma įvedė reikšmingas naujoves – minimalųjį stažą sukaupę pensijų gavėjai gaus viso dydžio bazinę pensiją. Plačiau ši reforma bus analizuojama socialinės apsaugos principo – solidarumo aspektu.

Našlių ir našlaičių pensija. Teisė gauti našlių ir našlaičių pensiją nėra absoliuti, ji atsiranda tuomet, kai tiek pats miręs šeimos maitintojas, tiek našliai ir našlaičiai atitinka įstatymų leidėjo Socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatytas sąlygas:

Sąlygos mirusiajam (šeimos maitintojui): (1) turėjo teisę į netekto darbingumo arba senatvės pensiją, (2) buvo įgijęs minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo ar jam prilyginamą stažą dirbdamas Lietuvoje, kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje ar Europos ekonominės erdvės valstybėse (minimalaus stažo reikalavimas netaikomas, jei asmuo gavo netekto darbingumo pensiją, buvo politinis kalnys ar tremtinys). Šios sąlygos atspindi socialinio draudimo sistemos funkcionavimo principus – socialinio draudimo įmokos yra asmens indėlis į socialinio draudimo išmokas, kurios tampa finansine apsauga socialinės rizikos akivaizdoje;

Sąlygos sutuoktiniui (našlei arba našliui): (1) sulaukė pensinio amžiaus, nepriklausomai nuo amžiaus sutuoktinio mirties dieną; (2) buvo neįgalus sutuoktinio mirties momentu ar tapo neįgalus 5 metų laikotarpiu po sutuoktinio mirties. Penkių metų termino reikalavimas netaikomas, jeigu sutuoktinis globojo mirusiojo neįgalų vaiką, kuomet jam/jai buvo pripažintas neįgalumas; (3) jei su mirusiu sutuoktiniu neturėjo vaikų – santuokoje pragyvenęs bent vienerius metus, (4) kol nesusituokia dar kartą.

Sąlygos vaikams (įvaikiams): (1) amžius yra iki 18 metų, (2) amžius nuo 18 iki 24 metų, besimokantys švietimo įstaigose pagal bendrojo ugdymo ar formaliojo profesinio ugdymo programas ir nuolatinį studijų programų studentai, (3) asmenys pripažinti nedarbingais iki 24 metų ar nuo 24 iki 26 dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki jiems sukako 24 metai, padarinių, (4) be amžiaus limitų nedarbingiems vaikams (jei nedarbingumas nustatytas iki 24 metų, išmoka mokama iki kol pripažįstami darbingais (ar iš dalies darbingais) arba visą gyvenimą nuolatinės negalios atveju).

Taigi tiek našlių, tiek našlaičių pensija – tai socialinio draudimo išmoka mirusio, drausto socialiniu pensijų draudimu, asmens sutuoktiniui ar vaikams ir įvaikiams, kuri gali būti mokama tik esant įstatymų reglamentuotoms sąlygoms. Pažymėtina, jog skiriasi ne tik sąlygos, kurioms esant atsiranda teisė į našlių ar našlaičių pensijas, tačiau skiriasi ir jų

apskaičiavimas – šios pensijos apskaičiuojamos ir skiriamos ne vienodai. Našlių pensija nepriklauso nuo mirusio asmens gautos ar galėjusios priklausyti pensijos ir yra mokama našlių pensijos bazinio dydžio, kuris 2022 m. yra 32,00 Eur (Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo..., 2021). Reglamentavimas, kada našlių socialinio draudimo pensija nepriklauso nuo mirusiajam asmeniui turėjusios priklausyti senatvės ar netekto darbingumo pensijos turėtų kelti diskusijas teisėtų lūkesčių principo aspektu. Pirma, šios pensijos paskirtis – kompensacinė. Našlių pensija turėtų padengti tą dalį gyvo likusio sutuoktinio pragyvenimui skirtų pajamų, kuri būtų atsiradusi dėl su mirusiuoju sutuoktiniu bendrai vedamo ūkio. Viena vertus tokios dalies objektyviai apskaičiuoti nėra įmanoma tiek dėl kiekvienos šeimos skirtingo finansų tvarkymo principų, tiek dėl fakto, jog ši išmoka yra skiriama už ateitį, kuri galėjo susiklostyti įvairiai, pavyzdžiui, sutuoktiniai būtų galėję išsiskirti. Kita vertus nėra teisinga, kad išmokos dydis nėra siejamas su mirusiojo įmokėtų socialinio draudimo įmokų dydžiu, kadangi šeimą kūręs asmuo dirbo ne tik savo, tačiau ir savo šeimos naudai. Pavyzdžiui, situacija, kada likęs gyvas sutuoktinis bendro gyvenimo metu didžiąją savo darbingo amžiaus dalį paskyrė vaikų auginimui, bendrai buičiai ir pats neįgijo potencialiai galėto įgyti socialinio draudimo stažo, neuždirbo potencialiai galėtų uždirbti pajamų, kai tuo tarpu mirusysis užsiėmė darbine veikla, uždirbo pinigus šeimai ir mokėjo socialinio draudimo įmokas, tačiau jam mirus likusiam gyvam sutuoktiniui mokama tik bazinė našlystės išmoka, nėra teisinga. Įstatymais nustačius pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygas valstybei kyla pareiga laikytis konstitucinių teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo principų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas). Kitaip yra su našlaičių pensija, kurios dydis priklauso nuo mirusiojo asmens gautų pajamų. Manytina, kad egzistuojantis reguliavimas, kada našlaičių pensija yra apskaičiuojama pagal turėjusios priklausyti mirusiajam tėvui individualiosios ir bendrosios pensijos dalių, atliepia Konstitucinį teisėtų lūkesčių principą.

Netekto darbingumo pensija. Nedarbingumas yra socialinė rizika, kada asmuo dalinai arba visiškai, būdamas darbingo amžiaus, negali užsiimti darbine veikla. Ši pensijų rūšis yra nurodyta Konstitucijos 52 str. tiesiogiai. Įstatymu turi būti nustatyta, kas laikoma invalidumu¹, taip pat šios pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos bei dydžiai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d., 2007 m. spalio 22 d., 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimai).

¹ Pažymėtina, jog Konstitucijoje įvardintos invalidumo sąvokos yra atsisakyta ir vartojama sąvoka neįgalumas – kai kalbama apie asmenis iki 18 metų ir darbingumo lygio sąvoka asmenims vyresniems nei 18 metų iki senatvės pensijos amžiaus.

Lietuvoje darbingumo lygį ir asmens netekto darbingumo procentus nustato neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vadovaudamasi Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu patvirtintu darbingumo lygio nustatymo kriterijų ir darbingumo lygio nustatymo tvarkos aprašais. Darbingumo lygis vertinamas procentais pagal 3 lygių intervalą: (1) 0–25 procentų darbingumo, asmuo laikomas nedarbingu, t. y. asmuo negali dirbti arba gali dirbti tik pagal negalios pobūdį pritaikytoje darbo vietoje ar pritaikytomis darbo sąlygomis, (2) 30–55 procentų darbingumo, asmuo laikomas iš dalies darbingu, t. y. asmuo gali dirbti pagal negalios pobūdį pritaikytoje darbo vietoje arba jam nebūtina pritaikyti darbo vietos, (3) 60–100 procentų darbingumo, asmuo laikomas visiškai darbingu (Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos..., 2013).

Atitinkamai teisę gauti netekto darbingumo pensiją įgyja asmuo, kuriam nustatomas darbingumo lygis ir kuris pripažintas nedarbingu arba iš dalies darbingu, jeigu pripažinimo nedarbingu arba iš dalies darbingu ar vėlesnę dieną jis turi minimalųjį stažą netekto darbingumo pensijai gauti. Taigi egzistuoja dvi sąlygos: (1) asmeniui turi būti nustatytas ne mažesnis nei 45 procentų netekto darbingumo lygis, kas yra ne daugiau nei 55 procentai darbingumo ir (2) asmuo turi būti įgijęs minimalųjį netekto darbingumo pensijų draudimo stažą, kuris sietinas su asmens amžiumi – kuo jaunesnis asmuo, tuo mažesnis stažo reikalavimas ir atvirkščiai – vyresniam asmeniui keliami aukštesni stažo reikalavimai.

Manytina, jog toks reikalavimas jaunesniam asmeniui turėti trumpesnę stažą yra proporcingas atsižvelgiant į tai, kad jaunas žmogus neturėjo realios galimybės jo įgyti didesnio. Tiesa, gaunantis netekto darbingumo pensiją asmuo gali dirbti – pensija dėl gaunamų pajamų jam nėra mažinama, priešingai – Socialinio raudimo pensijų įstatymo 33 str. įtvirtinta nuostata numato galimybę netekto darbingumo pensijos dydį kasmet atnaujinti įvertinant per praėjusius kalendorinius metus asmens naujai įgytą stažą, vertinamos pajamos, nuo kurių buvo mokėtos socialinio pensijų draudimo įmokos.

Taigi asmenų netekto darbingumo pensijos dydis yra tiesiogiai priklausomas nuo socialinio draudimo įmokų, įmokos – neįgaliųjų pajamų dydžio. Viena vertus tokia sistema ypatingai naudinga jauno amžiaus asmenims, kita vertus kritikuotina, nes dauguma neįgaliųjų, net jei gali užsiimti tam tikra darbine veikla, susiduria su sunkumais darbo rinkoje gauti didesnes pajamas ir įgyti būtinąjį darbo stažą.

2.2. Ligos socialinis draudimas

Ligos socialinis draudimas. Šios rūšies socialinio draudimo pagrindu mokamos ligos ir profesinės rehabilitacijos išmokos. Pažymėtina, kad tik laikinas negalėjimas užsiimti darbine veikla patenka į ligos socialinio draudimo aprėptį. Manytina teisinga teigti, kad įstatymų leidėjas, ligos socialinio draudimo esamu reglamentavimu, tam tikra apimti įgyvendina ir Konstitucijos 38 str. nuostatas įpareigojančias valstybę užtikrinti šeimos gerovę. Toks požiūris argumentuojamas įstatymų leidėjo suteikta galimybe socialiniu draudimu apdraustam asmeniui gauti ligos socialinio draudimo išmokas ne tik dėl laikino savo paties, tačiau ir savo šeimos narių sveikatos sutrikimo. Šiuo aspektu, autorės nuomone, svarbūs ir įstatymų leidėjo priimti Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo (Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 200) 11¹ str., reglamentuojančio ligos išmokų skyrimą bei mokėjimą valstybėje paskelbus karantiną ar ekstremaliąją padėtį, nuostatų pakeitimai, kai esant būtinybei prižiūrėti vaiką iki 8 metų ar asmenį su negalia, šeimos nariui Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka yra mokama ligos išmoka. Kaip leidžia matyti pastarųjų metų aktualijos, kada valstybės susidūrė su pasauliniu Covid-19 viruso plitimu, šios nuostatos ypatingai svarbios asmenims, atsakingiems už mažamečių vaikų ar neįgaliųjų asmenų priežiūra, kada dėl susiklosčiusios situacijos šalyje asmeniui nelieka jokie pasirinkimo, kaip laikinai nutraukti darbinę veiklą. Taigi ligos socialinio draudimo apsauga apima platų ligos, kaip socialinės rizikos, spektrą taip suteikdama socialinį saugumą ne tik konkrečiam asmeniui, bet ir šeimai. Kartu pažymėtina, kad ligos socialiniu draudimu asmuo Valstybinio socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka draudžiamas privalomai arba, jei nepatenka į privalomai ligos socialiniu draudimu draudžiamų asmenų ratą, Vyriausybės nustatyta tvarka turi teisę draustis savarankiškai.

Taigi įstatymų leidėjas esamu ligos socialinio draudimo reglamentavimu ne tik saugo asmenį, susidūrusį su savo paties socialine rizika – sveikatos sutrikimu, bet ir įgyvendina konstitucinį šeimos apsaugos principą suteikdamas galimybę socialiniu draudimu apdraustajam asmeniui gauti ligos socialinio draudimo išmokas ir įstatyme numatytais atvejais, kada laikinai sveikata sutrinka jo šeimos nariui.

2.3. Motinystės socialinis draudimas

Motinystės socialinis draudimas reglamentuojamas Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme. Šiame įstatymo pavadinime vartojama motinystės sąvoka turėtų būti suprantama plačiau. Pačiame įstatyme yra reglamentuotos nėštumo ir gimdymo socialinio draudimo išmokos (vadinamosios motinystės išmokomis, mokamos moteriai Lietuvos

Respublikos Darbo kodekso nustatyta tvarka išėjus tikslinių vaiko priežiūros ir gimdymo atostogų), tėvystės išmokos (Darbo kodekso nustatyta tvarka mokamos vyrui, pasinaudojusiam teise išeiti tikslinių tėvystės atostogų) ir vaiko priežiūros išmokos (mokamos šeimos pasirinkimu asmeniui, kuriam Darbo kodekso nustatyta tvarka ir sąlygomis suteiktos tikslinės vaiko priežiūros atostogos), o teisė gauti šias išmokas priklauso motinystės socialiniu draudimu draudžiamiems asmenims, kurių kategorijas nustato Valstybinio socialinio draudimo įstatymas. Pažymėtina, kad po to, kai įstatymų leidėjas 2009 m. sausio 1 d. išplėtė privalomai motinystės socialiniu draudimu draudžiamų asmenų ratą, privalomai motinystės socialiniu draudimu šiuo metu yra draudžiami ne tik pagal darbo sutartis dirbantys (ar jiems prilyginti) asmenys, kariai, valstybės tarnautojai, kriminalinės žvalgybos slaptieji dalyviai, bet ir savarankiška veikla užsiimantys asmenys (išskyrus užsiimantys individualia veikla). Taip pat mokėdami įmokas Sodrai teisę gauti socialinio draudimo išmokas turi nuolatiniai Lietuvos gyventojai, pajamas gaunantys iš kūrybinės, atlikėjo ar sporto veiklos.

Pažymėtina, vien faktas, kad asmuo patenka į apdraustųjų motinystės socialiniu draudimu asmenų kategoriją dar nereiškia, kad jis, esant motinystės (plačiąja prasme) rizikai, gaus atitinkamą išmoką. Privalo egzistuoti sąlygos, reglamentuotos Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme. Viena reikšmingiausių tokių sąlygų – apdraustasis privalo turėti ne mažesnę nei 1 metų per paskutinius 2 metus motinystės socialinio draudimo stažą (stažo neturėjimas dėl ankstesnio vaiko priežiūros atostogose nepanaikina šios teisės).

Taigi socialinio draudimo išmokų, mokamų socialiniu draudimu apdraustam asmeniui, turinčiam bent minimalų motinystės socialinio draudimo stažą, prielaida – Darbo kodekse reglamentuojamos tikslinės nėštumo ir gimdymo, tėvystės, vaiko priežiūros atostogos.

2.4. Nedarbo socialinis draudimas

Valstybė pripažįsta socialine rizika tokią asmens socialinę ir ekonominę padėtį, kuomet, jam būnant darbingam, bet dėl ne nuo jo paties priklausančių aplinkybių, pastarasis negali rasti darbo ir dėl to negauna jokių pajamų, kurios leistų jam pasirūpinti pačiu savimi, mokėti mokesčius, socialinio draudimo įmokas ir taip prisidėti prie visos visuomenės gerovės. Nedarbo socialinė rizika apima ne tik su ja susidūrusio asmens, bet kartu ir jo šeimos narių, valstybės socialinius ir ekonominius interesus.

Lietuvos socialinio draudimo sistemoje šio socialinio draudimo rūšies pagrindu mokama nedarbo socialinio draudimo išmoka, o nuo 2017 m. liepos 1 d. Lietuvos

Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatyme numatyta dalinio darbo išmoka. Viena pagrindinių sąlygų, leidžiančių nedarbo socialiniu draudimu apdraustam asmeniui, susidūrus su nedarbo socialine rizika, gauti nedarbo socialinio draudimo išmoką – socialinio draudimo stažas: per paskutinius 24 mėnesius asmuo turi turėti ne mažesnę 12 mėnesių nedarbo socialinio draudimo stažą. Draudimo stažo reikalavimui Nedarbo socialinio draudimo įstatyme numatyta išlyga asmenims, baigusiems privalomąją pradinę karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

Nedarbo socialinio draudimo išmoką sudaro dvi – kintamoji ir pastovioji dalys. Kintamoji dalis tiesiogiai priklauso nuo socialinio draudimo įmokų, o pastovią nedarbo draudimo išmokos dalį sudaro 30 procentų šalies minimaliosios mėnesinės algos. Visai nedarbo draudimo išmokos sumai yra taikomos „lubos“. Nedarbo socialinio draudimo išmoka, be kita ko, mokama terminuotą, maksimalaus 9 mėn., laiką. Manytina, jog nedarbo socialinio draudimo išmokos dydžio bei išmokos mokėjimo trukmės lubų nustatymas yra pagrįstas ir atitinka nedarbo socialinio draudimo, kaip socialinės apsaugos sistemos, saugančios nuo nedarbo rizikos, paskirtį – asmeniui nesavo noru negalint rasti darbo būtina užtikrinti pragyvenimui būtinas lėšas, tačiau būtina išvengti ir situacijų, kuomet nedirbantis ir socialinę nedarbo draudimo išmoką gaunantis asmuo nejaustų ekonominio bei socialinio poreikio grįžti į darbo rinką. Kita vertus kritikuotina minėta nedarbo socialinio draudimo išlyga, kada įsiregistravus Lietuvos Respublikos užimtumo tarnyboje prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ne vėliau kaip per 6 kalendorinius mėnesius po paleidimo iš privalomosios pradinės karo tarnybos ar alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos, taikomas sutrumpintas 6 mėn. stažas. Manytina, jog 6 mėnesių terminas, kuris yra lygus pusei nedarbo draudimo stažo, reikalingo socialinei nedarbo draudimo išmokai gauti, yra neproporcingai per ilgas, neskatinantis asmens įsilieti į darbo rinką.

Dalinio darbo išmoka yra nedarbo draudimo išmokos rūšis, kada darbdaviui, esant Darbo kodekso 48 str. 1 d. nustatytoms aplinkybėms, sumažinus darbo sutartimi su darbuotoju suldytą darbuotojo darbo laiko normą, dalis prarastų darbuotojo pajamų yra kompensuojamos proporcingai sutrumpintam darbo laikui išmokant dalinio darbo išmoką.

Ši išmoka, kaip ir nedarbo socialinio draudimo išmoka, susideda iš kintamosios ir pastoviosios dalių. Už dirbamą darbo laiko normą darbdavys darbuotojui toliau proporcingai moka suldytą atlyginimą. Nors dalinio darbo išmoka negali būti skiriama ilgesniam kaip 3 mėnesių laikotarpiui, skirtingai nei nedarbo socialinės draudimo išmokos atveju, jos mokėjimo laikotarpiu kintamoji išmokos dalis nėra mažinama. Manytina, kad tai, jog dalinio darbo išmoka, skirtingai nei nedarbo išmoka, nėra mažinama, pavyzdžiui, kas mėnesį iki maksimalaus 3 mėnesių išmokos mokėjimo periodo, yra teisinga, kadangi

dalinio nedarbo atveju darbo teisiniai santykiai egzistuoja, tačiau dėl ne nuo darbuotojo priklausančių priežasčių jis negauna viso sutartyje sulygto atlyginimo. Kaip ir nedarbo socialinio draudimo atveju, dalinio darbo išmokos dydis negali viršyti nustatytų lubų. Manytina tai, kad ir nedarbo socialinio draudimo atveju ir dalinio darbo atveju yra numatytos tokios pačios nedarbo išmokos lubos nėra teisinga, kadangi pirmuoju atveju asmuo nėra saistomas teisinių darbo santykių ir neturi teisėtai pagrįsto lūkesčio gauti stabilias pajamas, o dalinio darbo atveju apdraustąjį ir darbdavį sieja teisiniai darbo santykiai, darbuotojas turi pagrįstą lūkestį gauti stabilias pajamas – planuoti biudžetą, be to, yra linkęs prisiimti finansinius įsipareigojimus, todėl, manytina, vienodas maksimalios draudimo išmokos dydis iškreipia sistemą ir pažeidžia proporcingumo bei teisėtų lūkesčių principus.

2.5. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas

Kompensuojamos yra darbuotojo ne bet kokios prarastos pajamos, o tos, kurių praradimą lėmė draudžiamieji įvykiai. Tokie draudžiamieji įvykiai yra apibrėžti Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 6 str. Draudžiamieji įvykiai nėra išvardyti eksplicitiškai, įstatyme yra būtinosios sąlygos pripažinti nelaimingą atsitikimą darbe ar profesinę ligą draudžiamuoju įvykiu. Jei pripažįstama, kad nelaimingas atsitikimas darbe ar profesinė liga įvyko esant Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme numatytoms sąlygoms, įvykis pripažįstamas draudžiamuoju ir asmeniui kompensuojamos negautos pajamos, o jo mirties atveju – kompensuojama jo šeimos nariams.

Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įmokas moka darbdaviai. Įmokų dydžiai priklauso nuo tarifo, kuris priklauso nuo to, kokiai draudėjų nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų socialinio draudimo įmokų tarifo grupei priskirta darbdavio įmonė. Draudėjų grupės yra 4, jos susietos su nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų skaičiumi (Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba, 2022).

Atitinkamai apdraustasis yra darbuotojas, kuris pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymą yra draudžiamas šiuo draudimu privalomai ir apie kurio draudimą teisės aktų nustatyta tvarka draudėjas pateikė pranešimą Sodros teritoriniam skyriui ar Sodros Karinių ir joms prilygintų struktūrų skyriui ir už kurį darbdavys mokėjo ar privalėjo mokėti nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmokas. Išmoka apdraustajam mokama proporcingai jo netekto darbingumo laipsniui. Už atitinkamą netekto darbingumo laipsnį yra skiriama atitinkamo dydžio išmoka. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų

socialinio draudimo išmokos yra vienkartinė ar periodinė ligos išmoka bei periodinė arba vienkartinė išmoka šeimai apdraustojo mirties atveju.

2.6. Sveikatos draudimas

Asmens sveikatos sutrikimas yra laikomas socialine rizika dėl finansinių išlaidų reabilitacijai, gydymui, ligų profilaktikai. Pasaulyje veikia ir mokslinėje literatūroje yra išskiriami Bismarko, Beveridžo, Semeško ir Mišrūs sveikatos sistemos finansavimo modeliai. Bismarko sistemos modelyje finansavimas yra iš privalomų darbdavių ir darbuotojų įmokų ar mokesčių, įmokos už sveikatos draudimą atskirtos nuo socialinio draudimo įmokų, sveikatos draudimas – privalomas, lėšos kaupiamos fonduose, fondai sudaro sutartis su sveikatos priežiūros įstaigomis dėl medicinos pagalbos paslaugų teikimo. Beveridžo sistemoje finansavimas pasitelkiamas iš bendrųjų mokesčių, nustatyti privataus sektoriaus įnašai, užtikrintas prieinamumas visiems piliečiams, paslaugų pirkėjai ir teikėjai pavaldūs valstybiniam organams, gydytojų darbo užmokestis priklauso nuo aptarnaujamų gyventojų skaičiaus, pacientui savo lėšomis tenka sumokėti tam tikras priemokas. Semeško sistema išsiskiria tuo, jog centralizuotai finansuojama iš valstybės biudžeto, remiantis Vyriausybės kontroliuojama centrine planavimo sistema, nėra privataus sektoriaus, apdrausti visi asmenys, visos paslaugos teikiamos nemokamai. Apie mišrios sistemos modelį, kuris vyrauja daugumoje Europos Sąjungos valstybių dėl modelių konfigūracijos vienam modeliui iš kito perimant lėšų kaupimo bei paskirstymo mechanizmus, pasakytina tai, kad mišrus socialinio draudimo modelis yra finansuojamas iš darbdavių / darbuotojų mokesčių, draudimo mokesčių, valstybės biudžeto, labai aktyvus privatus sektorius, apmokamos ne visos paslaugos, dalis asmenų nėra apdrausti (Valstybinė ligonių kasa, 2019, p. 8-9).

Lietuvoje sveikatos draudimo sistema reglamentuojama Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymu, kurio 3 str. numatytos dvi sveikatos draudimo rūšys: (1) privalomasis sveikatos draudimas, ir (2) papildomas (savanoriškas) sveikatos draudimas.

Sveikatos draudimo sistema Lietuvoje mišri, pagrįsta tiek sveikatos draudimo įmokomis (Bismarko modelis), tiek bendraisiais mokesčiais (Beveridžo modelis). Iliustratyvus tokio mišraus modelio pavyzdys – Lietuvos sveikatos sistemos finansavimo modelis. Įvertinus visą visuomeninį, t. y. neįskaitant privačių namų ūkių išlaidų, sveikatos sistemos finansavimą (asmens ir visuomenės sveikatą, investicijas), apie 60–65 % šio finansavimo lėšų skirstoma per privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetą, o likusios – per nacionalinį biudžetą. Apie 69 % į privalomojo sveikatos draudimo fondo surenkamų lėšų yra dirbančių ir gaunančių pajamas asmenų privalomojo sveikatos draudimo įmokos,

o likusios 30 % – valstybės biudžeto įmokos už asmenis, draudžiamus valstybės lėšomis, bei papildomi asignavimai (Valstybinė ligonių kasa, 2019, p. 9).

Kiekvienas asmuo Lietuvoje yra laisvas draustis papildomuoju sveikatos draudimu per savanoriškojo draudimo draudiką. Kalbant apie privalomąjį sveikatos draudimą, svarbus privalomojo sveikatos draudimo sistemos Lietuvoje požymis, kaip 2013 m. gegužės 16 dienos nutarime nurodė Konstitucinis teismas, yra visuotinumasis ir universalumas, kuris reiškia, jog reguliuojant privalomojo sveikatos draudimo santykius įstatymų leidėjas saisto reikalavimas užtikrinti visiems vienodą kokybišką sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą, kad privalomasis sveikatos draudimas turi būti visuotinis, t. y. apimantis visus visuomenės narius, draudimo įmokų dydis turėtų būti nustatytas toks, kad būtų sudarytos prielaidos sukaupti pakankamam kokybišką sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumui užtikrinti būtinų lėšų. Atitinkamai, pasirinkus sveikatos priežiūros finansavimo modelį, grindžiamą visuotiniu privalomuoju sveikatos draudimu, įstatymų leidėjas turi nustatyti juo draudžiamus asmenis, draudimo įmokų dydžius, galimas lengvatas, taip pat gali tam tikrų socialiai jautriausių asmenų grupių privalomojo sveikatos draudimo našta perkelti valstybei (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 26 d. nutarimas). Lietuvos privalomojo sveikatos draudimo sistemoje, jei asmuo patenka į privalomuoju sveikatos draudimu valstybės lėšomis draudžiamų asmenų kategoriją, už jį privalomojo sveikatos draudimo įmokas moka valstybė. Jei asmuo dirba pagal darbo sutartį, privalomojo sveikatos draudimo įmokas nuo pagal darbo sutartį mokamo atlyginimo apskaičiuoja, išskaito ir perveda Sodrai darbdavys ir, atitinkamai, asmenys, kurių nesieja darbo teisiniai santykiai ir kurie nepatenka į valstybės lėšomis draudžiamų asmenų kategoriją, privalomuoju sveikatos draudimu draudžiasi savarankiškai t. y. yra atsakingi už tinkamą įmokų mokėjimą patys.

Taigi Lietuvos socialinio draudimo sistemą sudaro atskiros socialinio draudimo rūšys, saugančios asmenį nuo skirtingų socialinių rizikų.

3. TEISĖS PRINCIPŲ REIKŠMĖ IR SISTEMA SOCIALINĖS APSAUGOS TEISĖJE

Principų svarbumu neabejojama ir diskusija dėl jų įtakos teisei vis dar labai plati (Lastauskienė, 2015, p. 24). Teisės principai per paskutinius porą dešimtmečių taip įsitvirtino teisinėje terminijoje, kad be jų nebeįsivaizduojama išsakyti jokio samprotavimo teisės klausimu (Lastauskienė, 2015, p. 23). Iš šio darbe atskleistos socialinio draudimo rūšių sistemos matyti, kad socialinė apsauga yra teisės šaka, reglamentuojanti vienus jautriausių visuomeninių santykių. Socialinės apsaugos teisės ir socialinio draudimo, kaip vienos iš socialinės apsaugos teisės formų, reglamentavimas yra sudėtingas procesas. Šios teisės šakos reglamentavimą apsunkina dar ir tai, jog šiandieninė socialinės apsaugos sistema yra jauna teisės šaka. Atitinkamai jaunas yra ir Lietuvos socialinės apsaugos teisės mokslas, jo pagrindai pradėti formuoti tik po nepriklausomybės atkūrimo (Petrylaitė, 2012, p. 6). Todėl šios teisės vystymasis yra aktuali tema, o Lietuvos socialinės apsaugos teisės mokslininkams tenka svarbus uždavinys išgryninti ir taip daug dėmesio ir diskusijų teisiame lauke sulaukiančius teisės principus.

3. 1. Principų reikšmė teisei sistemai

Principas. Terminas principas kilmė lotyniška, jis kildinamas iš žodžio *principium*, kurio tiesioginė reikšmė yra „pradžia, kilmė“ (Jokantas, 1995, p. 790). Šis lotyniškas žodis plačiai vartojamas visame pasaulyje, pavyzdžiui, tarptautinių žodžių žodyne randama net keletas šio žodžio sąvokos reikšmių: (1) įsitikinimas, lemiantis žmogaus santykio su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas, (2) pagrindinė kurios nors teorijos, koncepcijos idėja, pradinis teiginys, (3) svarbiausioji kurios nors organizacijos (partijos, sąjungos, valstybės, žinybos) struktūros arba veiklos taisyklė, (4) pagrindinė kurio nors įrengimo, mechanizmo sandaros arba veikimo savybė (Bendorienė *et al.*, 2001, p. 601). Pasak E. Kūrio, visuotinai pripažinta bendriausia sąvokos principas reikšmė yra įgavusi kreipiamąjį prado, grindžiančio tam tikro reiškimo turinį, jo apraiškas arba atskirus elementus, reikšmę (Kūris, 2001, p. 54). Matyti, kad sąvokos principas pagrindinis diskursas „pradžia, kilmė“ išlieka tiek aiškinant šią sąvoką bendrai tarptautiniu mastu, tiek vieno asmens, šiuo atveju teisės mokslininko E. Kūrio, sąmonėje. Toks bendras principo sąvokos, kaip pamatinės nuostatos, vertinimas leidžia toliau analizuoti principą kaip reiškinį įvairiose mokslo srityse. Šio darbo ribose aktuali yra principo vieta ir reikšmė teisės moksle.

Teisės principas. Kaip teigia E. Kūris, pagrįsta ir net privaloma yra bendrąją teisės principo sampratą pasitelkti apibūdinant visos teisės sistemos ir atskiros teisės srities (pvz., teisės šakos) principus. Mokslininkas aiškina, kad principo sąvokos interpretavimas

teisinėje sistemoje suteikiant jai nebūdingą prasmę tiesiog paverstų principą metafora, tam tikru teisiniu reiškiniu, kuriam nepavyko surasti tikslesnio termino (Kūris, 2001, p. 54). Nors kiekvienas teisės mokslininkas rastų savų, skirtingų žodžių principo koncepcijos interpretacijoms, kiekviena jų turėtų būti kildinama laikantis pamatinio Prado – „pradžios, kilmės“. Antai Giedrė Lastauskienė teisės principus laiko pamatinėmis, bazinėmis nuostatomis, kurias vadina „griaučiais“ (Lastauskienė, 2015, p. 23). Jei principas yra kildinamas iš „pradžios“, kuri yra pamatinė nuostata, kyla klausimas, kas yra pamatinės nuostatos fundamentalusis pagrindas. Manytina – tai teisės ginamos vertybės su kuriomis principai yra glaudžiai susiję. Teisės principai paprastai įtvirtina tam tikrą teisės ginamą gėrį (Lastauskienė, 2015, p. 24), kas lemia, jog pati teisė susideda ne tik iš normų, bet ir iš principų (Kūris, 2002, p. 57).

Teisės principų vaidmuo. Teisės principai užtikrina teisės sistemos darną, jos elementų neprieštarinumą, taigi – koordinuoja teises nuostatas (Kūris, 2001, p. 54.). Jei teisės paskirtis – kryptingai veikti socialinius santykius, modeliuoti reikalaujamą elgesį ir jį oficialiai sankcionuoti (Kūris, 2001, p. 48), o teisė susideda ne tik iš normų, bet ir iš principų (Kūris, 2002, p. 57), vadinasi, principai taip pat atlieka socialinių santykių modeliavimo bei, kažkuria prasme, sankcionavimo vaidmenį. Principo sankcionavimo vaidmenį, manytina, galėtų pagrįsti teisės principų, kaip siektino elgesio ar rezultato įtvirtinimas teisės normose. Taigi teisės normos neatsiejamos nuo teisės principų, kurie tarsi kelrodė įstatymų leidyboje, jų aiškinime, įgyvendinime. Tačiau diskusija kyla dėl principų vietos teisinėje sistemoje. Štai E. Kūris kelia klausimą, ar jie yra įkūnyti kiekvienoje teisės normoje, ar yra kažkur greta teisės normų, o gal apskritai teisės principai yra už teisės, traktuojamos kaip normų sistema, ribų? Tiesa ta, kad principai, skirtingai nei teisės normos, negali būti „sutalpinti“ į griežtą struktūrą, nes apskritai neturi aiškios formos, vidinės sandaros, elementų (Kūris, 2001, p. 56). Teisės principų nevalia tapatinti su teisės normomis, teisės aktų straipsniais, nes tas pats principas gali būti įvairiai išreikštas, atspindėtas įvairiose teisės akto formuluotėse (Kūris, 2001, p. 58). Šio darbo autorės nuomone egzistuoja pamatinių vertybių, žmonių sąmonės, visuotinio idealo ir sankcionuojančių priemonių visuma. Pamatinės vertybės – tai nekintanti objektyvios tiesos aksioma, tai, kas yra teisinga iš prigimties. Šiuo atveju pamatinės vertybės turėtų būti kildinamos ne iš žmogaus sąmonės, o to, kas yra aukščiau, filosofiskai mąstant, galbūt žmogui iki galo nesuprantamo – tai principai bendrąją prasme. Štai kodėl principai netelpa į jokių rėmus. Žmonių sąmonė – kintantis elementas, vertybių interpretavimas, kuris neatsiejamas nuo istorinio laikmečio, socialinės, ekonominės bei politinės aplinkos. Visuotinis idealas – taip pat kintantis elementas. Tai pamatinių vertybių interpretacija

įgavusi pavidalą žmogaus sąmonėje, įsivaizdavimas, kaip turi būti, tam tikra teisingumo ir tiesos interpretacija. Pagaliau, sankcionuojančios priemonės – tai teisingumo, kaip jis suvokiamas visuomenės sąmonėje, įgalinimas jam suteikiant realią formą. Čia atsiranda teisė – teisės normos, kuriose susipynę minėti elementai, tarsi tobula žmonijos sukurta sintezė įgalinanti funkcionuoti visuomenės. Taigi vadovaujantis šiuo samprotavimu, pirma, principai yra aukščiau teisės, antra, jie kartu ir yra teisė, jungianti ją su visuomenės sąmone – tai, kas teisę padaro „gyva“, funkcionuojančia.

Teisės principų funkcijos. Taikant atitinkamą interpretavimą, kad teisė susideda iš principų, galima teigti, jog jų, kaip ir pačios teisės, svarbiausia funkcija – užtikrinti socialinio reguliavimo vieningumą ir darną (Jankauskas, 2004, p. 24), jie persmelkia bei kreipia pačią teisę (jos nuostatas), ir teisės realizavimą (Kūris, 2002, p. 208-210). Viena vertus, teisės principai yra instrumentai, kuriais įstatymų leidėjas privalo vadovautis, kita vertus – tai priemonė padedanti įvertinti ar teisinis reguliavimas yra teisingas ir teisėtas. Kaip nurodo E. Kūris, teisės principuose slypi teisinio reglamentavimo kritikos potencialas. Teisės principai yra kriterijus, verifikuojantis įstatymų leidėjo veiklą vertinant ar jų priimami sprendimai nepažeidžia teisinių standartų (Kūris, 2001, p. 54), t. y. principų. Giedrė Lastauskienė atskleidžia dar kitą principų funkciją. Pasak mokslininkės, jie pasitelkiami tuomet, kai teisinis tekstas yra neaiškus, prieštaringas arba priešingai – kai įstatymų leidėjas pradeda reguliuoti visuomenei nežinomas ir neatpažįstamas situacijas, kai neįmanoma nustatyti, kokie buvo įstatymų leidėjo ketinimai (Lastauskienė, 2015, p. 25).

Taigi principai teisės moksle laiduoja teisės stabilumą: (1) jais vadovaujantis kuriamos teisinės nuostatos, (2) tai priemonė patikrinti ar teisinis reguliavimas yra teisingas, ar atspindi socialinę tikrovę, kurią reguliuoja, (3) vadovaujantis jais aiškinama teisė.

Teisės principų sistema. Teisės principai pagal aprėptį skirstomi į bendruosius, tarpšakinius, veikiančius ne visoje teisės sistemoje, bet keliose teisės šakose, šakinius, kurie aktualūs vienoje teisinės sistemos šakoje ir pošakių bei institutų principus, reguliuojančius tam tikrus teisės šakos elementus. Taigi teisės principai skirstomi pagal jų aprėptį į bendruosius, tarpšakinius, šakinius bei atskirų šakų institutų principus. Manytina, derėtų laikytis diskurso: teisinės valstybės pagrindas – Konstitucija, todėl pagrindiniai visos teisinės sistemos principai irgi turėtų būti kildinami iš Konstitucijos. Konstitucijoje įtvirtintos normos yra fundamentalios, visą apimančios, todėl konstituciniai principai yra bendri visai teisės sistemai – jų privalomumas deklaruojamas ir užtikrinamas aukščiausiu lygiu (Kūris, 2001, p. 58-59). Kita vertus, tam tikros teisės normos, būdamos konstitucinės, kartu yra ne tik konstitucinės teisės, bet ir tam tikrų teisės šakų normos (Kūris, 2001, p. 61).

Bendrai visa valstybėje funkcionuojanti teisės sistema yra teisės šakų (pavyzdžiui: socialinės apsaugos teisės, civilinės teisės, administracinės teisės ir kt.) rinkinys. Skirtingos teisės šakos turi ir savitas normas, kurios reguliuoja atitinkamus teisinius santykius, todėl be fundamentaliųjų bendrųjų principų, kiekvienoje teisės šakoje egzistuoja atskira, tik tai teisės šakai būdinga teisinių principų sistema. Šiame darbe koncentruojamasi į vienos teisės šakos – socialinės apsaugos teisės ir jos instituto – socialinio draudimo principus.

3.1 Socialinės apsaugos teisės principų sistema

Teisės principas ypatingas, nes savyje turi tam tikrą „krūvį“. Nepakanka vien konstatuoti, kad jis egzistuoja, principą būtina įgalinti atskleidžiant jo turinį. Pavyzdžiui, vien deklaratyviai konstatuojant, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas teisingumo principas, įmanomas tik pažodinis šio principo aiškinimas, nesuteikiant jam teisinės reikšmės. Principui teisinę galią suteikia turinys – teisingumo principo teisinis krūvis atsiskleidžia per Konstitucinio teismo aiškinimą, kad teisingumas, kurį vykdo teismai, tai ne formalumas, ne išorinė teisingumo regimybė (Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d., 2008 m. sausio 21 d., 2008 m. vasario 20 d., 2008 m. kovo 15 d., 2008 m. rugsėjo 17 d., 2009 m. balandžio 10 d. nutarimai). Ne tik principo turinį, tačiau dažnai ir patį teisės principą galima iššifruoti tik sistemiškai aiškinant teisę, analizuojant teismų praktiką ir teisės doktriną (Mikelėnienė, Mikelėnas, 1999, p. 226). Darbo autorės nuomone, galima išskirti dvi pagrindines situacijas, vyraujančias teisės principų sistemoje. Pirma, atvejai, kada principas tiesiogiai randamas norminiame teisės akte ir, antra, kada principas išvedamas analizuojant teisės sistemą apskritai ar konkrečios teisės šakos reglamentuojamus teisinius santykius. Pirmojo atvejo pavyzdys galėtų būti kodifikuotose įstatymuose tiesiogiai įtvirtinti principai, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 566 str. įtvirtinti administracinių nusižengimų teisenos principai, o Darbo kodekso 214 str. darbo ginčų nagrinėjimo principai. Antrąjį atvejį geriausiai apibrėžia socialinės apsaugos teisės principų sistema, kurią suprasti reikalinga gilesnė analizė.

Socialinės apsaugos teisės principų sistemos problematika. Iš atliktos principų reikšmės teisei sistemai analizės matyti, kad principai yra neatsiejama teisės dalis, todėl kalbant apie bet kokią teisės reguliuojamą sritį derėtų išsiaiškinti, kokiais gi principais remiasi teisinis reglamentavimas – kokios socialinės vertybės yra saugomos ir ginamos teisiniais instrumentais. Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 1 str. aiškiai deklaruota, kad jame nustatomi valstybinio socialinio draudimo santykių pagrindai, o tarp jų – ir valstybinio socialinio draudimo valdymo sistemos principai. Tačiau nei vieno įstatyme

eksplicitiškai įrašyto socialinio draudimo teisės principo nėra. Bet tai, jog teisės principas nėra pažodžiui išrašytas teisiniame tekste dar nereiškia, kad jis neegzistuoja. Ypatingą vaidmenį čia atlieka teisės doktrina bei teismų praktika.

Tiesa, būtina paminėti, kad šiuolaikinės Europos socialinės apsaugos pradžia laikoma XIX a. antroji pusė, kada Europos Sąjungos valstybėse pradėjo kurtis šiuolaikinės socialinės apsaugos sistemos (Bitinas, 2011, p. 9). Šiuolaikinė socialinės apsaugos teisė yra palyginti nauja teisės šaka. Štai kodėl, kaip nurodo Vida Petrylaitė, kurios mokslinė disertacija yra vienas pirmųjų Lietuvos teisės doktrinos darbų, kuriame išsamiai aprašoma socialinės apsaugos teisės principų sistema, socialinės apsaugos teisės šaka dar neturi nusistovėjusios, visuotinai nacionaliniu ar tarptautiniu lygiu pripažintos principų sistemos (Petrylaitė, 2012, p. 13). Pasak mokslininkės socialinės apsaugos teisės kol kas nelinkstama kodifikuoti ir nė viename teisės akte nėra pateikiamas konkretus ir baigtinis principų sąrašas (Petrylaitė, 2012, p. 20). Dar daugiau – didelė jų dalis nėra nei tiesiogiai deklaruoti, nei konkretizuoti teisės normomis. (Petrylaitė, 2012, p. 20).

Minėta, jei socialinės apsaugos teisės principai nėra tiesiogiai pažodine forma įtvirtinti šią teisės sritį reglamentuojančiuose įstatymuose dar nereiškia, kad jų nėra. Manytina, tokiu atveju pavieniai principai išgryninami per jų turinį.

Pirma, socialinės apsaugos teisėje, kaip ir visoje teisinėje sistemoje, veikia visą apimantys konstituciniai principai. Tiesa, čia galima rasti du pagrindinius bendruosius konstitucinius principus, kurių svarbą socialinės apsaugos teisės sistemoje pripažįsta teisės mokslininkai, tai: (1) lygybės principas. Konstitucijos 29 str. 1 d. nėra tiesioginės formuluotės „asmenų lygybės principas“, tačiau šios konstitucinės normos turinį ne kartą yra aiškinęs Konstitucinis Teismas ir konstatavęs, jog iš šio straipsnio išplaukia asmenų konstitucinis lygiateisiškumo principas, kurio turi būti laikomasi ir leidžiant įstatymus, ir juos taikant (Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas). Asmenų lygiateisiškumo principui esant bendroju konstituciniu principu ir pagrindine demokratinių valstybių ginama vertybe, pastarasis laikytinas ir socialinės apsaugos teisės principu, (2) nuosavybės apsaugos principas. Šis principas kildinamas iš Konstitucijos 23 str. nuostatų. Teisė turėti nuosavybę yra viena svarbiausių žmogaus prigimtinių teisių, šis principas yra suformuluotas ir tarptautiniuose teisiniuose dokumentuose (Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas). Nuosavybės teisės apsaugos principas Lietuvoje nebuvo tiesiogiai siejamas su socialinės apsaugos teisėmis, bet plėtojantis teisės mokslui ir teisei praktikai šio principo turinys ir taikymo sritis plečiasi. Didžiausią įtaką šio principo pripažinimui socialinės apsaugos teisėje lėmė Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT)

praktika. Galima vienareikšmiškai teigti, kad nuosavybės teisės apsaugos principas persikėlė ir į socialinės apsaugos teisės sritį (Petrylaitė, 2012, p. 51).

Antra, be bendrųjų konstitucinių, socialinės apsaugos teisėje, kaip ir kitose teisės šakose, veikia specifiniai, tik socialinės apsaugos teisiniams santykiams priskirtini principai. Prie tokių principų Vida Petrylaitė priskiria: solidarumo, universalumo (visuotinumą), diferenciacijos, poreikių atspindėjimo, depolitizacijos, pakankamo apsaugos lygio, išmokų indeksavimo, finansavimo visuomeninėmis lėšomis principus. Pasak autorės, egzistuoja ir svarbiausi atskirų socialinės apsaugos institutų principai, pavyzdžiui: parama šeimai, socialinio draudimo privalomumas, teisingo įmokų ir išmokų santykio nustatymo, visapusiškos apsaugos nuo skurdo ir kiti principai (Petrylaitė, 2012, p. 49-50). Taigi nesant kodifikuotos socialinės apsaugos teisės šakos principų sistemos, būtina mokslinė socialinės apsaugos teisės principų analizė.

4. SOCIALINĖS APSAUGOS PRINCIPŲ ĮGYVENDINIMAS LIETUVOS SOCIALINIO DRAUDIMO SISTEMOJE

Toliau šiame darbe bus koncentruojamasi į pagrindinių socialinės apsaugos teisės principų: solidarumo, einamojo finansavimo, depolitizacijos, vyrų ir moterų lygybės, diferenciacijos bei teisės į nuosavybę apsaugos įgyvendinimo Lietuvos socialinio draudimo sistemoje ypatumus.

4.1. Solidarumo principas

Solidarumas (lot. *solidare*) – dalių, kurios formuoja tvirtą visumą, suderinimas, sutvirtinimas (Kuzavinis, 1996, p. 800). Tarpasmeniniuose visuomeniniuose santykiuose solidarumas pasireiškia per bendrų interesų turėjimą, siekį bendromis pajėgomis kurti visuomeninį gėrį. Tarpasmeniniai visuomenės narių solidarumo ryšiai suponuoja valstybei jos piliečių poreikius. Atitinkamai, pasitelkus institucijų sistemą, valstybė sergi socialinį stabilumą (Bieliauskaitė, 2009, p. 83). Piliečių veikla solidarumo, kaip visuomeninio reiškinių dėka, tampa valstybės gerovės šaltiniu. Vienareikšmiškai galima teigti, kad solidarumas bendraja prasme – sociumo, kurį jungia bendras interesas, tarpusavio santykis. Šiame darbe aktualu solidarumo veikimas socialinės apsaugos teisės sistemoje, kurioje jis yra pripažįstamas vienu svarbiausių socialinės apsaugos principų (Maculevičius, 2004, p. 7). Solidarumą iš esmės įmanoma ištirti tik remiantis socialiniais padariniais (Durkheim, 1991, cituota Maculevičius, 2004, p. 7), todėl manytina, kad solidarumo principą socialinės apsaugos teisėje geriausiai atskleidžia šios teisės šakos teisinis reglamentavimas. Solidarumas įgyvendinamas sukuriant įstatyminę socialinės apsaugos sistemą, kurioje

asmenys dalyvauja privalomai ir taip solidarumas įgauna įstatyminės pareigos funkciją (Petrylaitė, 2012, p. 99).

Lietuvos socialinio draudimo sistemoje solidarumo principas pasireiškia tuo, kad dirbantys ir mokantys socialinio draudimo įmokas asmenys prisideda prie nedarbingų asmenų, praeityje mokėjusių įmokas, išlaikymo, tikėdamiesi, kad ateityje jie patys gaus atitinkamą pagalbą (Petrylaitė, 2012, p. 99). Nors solidarumo principas veikia visoje socialinio draudimo sistemoje, geriausiai solidarumo principas atsiskleidžia per pensijų socialinį draudimą, o būtent per kartų visuomenėje solidarumą – senatvės pensijas.

Solidarumo principo turinį pasirinkta atskleisti įvertinant 2021 m. lapkričio 23 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtą pensijų reformą (2021 m. lapkričio 23 d. Lietuvos Respublikos seimo posėdis).

Prisimintina, kad skirtingoms socialinio draudimo išmokoms Lietuvoje yra taikomi skirtingi socialinio draudimo laikotarpiai – stažas. Antai minimalus stažas senatvės pensijai gauti Lietuvoje yra 15 metų. Ankstesniu socialinio draudimo pensijų įstatyme įtvirtintu reglamentavimu visą senatvės bazinę pensiją gaudavo turėję būtinąjį draudimo stažą (kuris 2022 m. yra 32,5 metų ir kiekvienais metais bus didinamas iki 2027 m. kol pasieks 35 metus), o stažui buvus mažesniai proporcingai mažėjo ir pagrindinė pensija. Tačiau minėta 2021 m. lapkričio 23 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimta pensijų reforma įvedė reikšmingas naujoves – nuo minimalaus (15 metų) iki būtinąjo stažo mokama viso dydžio bendroji pensijos dalis, t. y. minimalųjį stažą sukaupę pensijų gavėjai gaus viso dydžio bazinę pensiją. Tie, kurie turi būtinąjį stažą ir toliau gaus didesnę bendrąją pensijos dalį (Lietuvos Respublikos seimo 2021 m. lapkričio 23 d. posėdis)

Pirma, solidarumu grįsta pensijų socialinio draudimo sistema reiškia, kad mokėdamas socialinio draudimo įmokas asmuo įgauna teisę į atitinkamo dydžio pensiją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Ši pensija priklauso nuo sumokėtų įmokų dydžio per visą draudžiamąjį laikotarpį. Vadinasi, kuo ilgesnis draudžiamasis laikotarpis – tuo ilgiau buvo mokamos pensijų socialinio draudimo įmokos, tuo asmuo savo darbingo amžiaus laikotarpiu daugiau prisidėjo prie tuometinių pensininkų išlaikymo. Todėl natūralu, kad sukaupusiems mažesni pensijų socialinio draudimo stažą asmenims proporcingai buvo mokama ir atitinkamo dydžio bazinė – valstybės nustatyta – pensijos dalis. Tačiau naujoji pensijų reforma iškreipia solidarumo principą. Pažymėtina, jog nepaisant to, kad bazinė dalis yra mokama iš valstybės biudžeto lėšų, solidarumo principas vis tiek veikia – jis pasireiškia taip: asmuo dirbo ilgesnį laiką, ilgiau mokėjo pensijų socialinio draudimo įmokas, daugiau einamuoju laikotarpiu prisidėjo prie mokamų išmokų (pensijų), todėl valstybė, įstatymiškai prisiėmusi sau dalį

atsakomybės, privalo asmenų solidarų veikimą įvertinti skirdama proporcingą asmeniui bazinę pensijos dalį. Manytina, sistema, kada 15 metų dirbę asmenys gaus tokio paties dydžio bazinę pensijos dalį, kaip, pavyzdžiui, asmuo dirbęs 28 metus, yra socialiai neteisinga. Tokia sistema iškreipia vieną pagrindinių solidarumo principo aspektų – pačio asmens indėlį, kadangi asmuo, kuris nedirbo ir nemokėjo socialinio draudimo įmokų, yra vertinamas taip pat, kaip asmuo, kuris tuo metu dirbo ir prisidėjo prie tuomečių pensininkų išlaikymo. Panaikinus stažo įtaką bazinei pensijai gauti skatinamas dar didesnis asmenų, kurie ir taip nesuinteresuoti dirbti, nedarbas. Šiuo aspektu reforma smarkiai kritikuotina. Tačiau, kita vertus, šią reformą pakreipus kita linkme ir įvedus tam tikras asmenis pagrįstais ir objektyviais kriterijais diferencijuojančias sąlygas, manytina, būtų išlaikytas proporcingumas tarp solidarumo ir socialinio teisingumo principų. Siūloma įvesti sistemą, kurioje būtų objektyviai vertinama dėl kokių priežasčių asmuo neturi būtinojo socialinio draudimo stažo. Tokia sistema leistų išvengti asmenų, linkusių piktybiškai naudotis valstybės parama, nedarbo. Manytina, teisingas būtų reglamentavimas, kada bazinės pensijos dydis būtų proporcingai vertinamas ir pagal asmens sukauptą pensijų socialinio draudimo stažą, ir pagal gyvenimiškas aplinkybes, kurias valstybė įstatymiškai pripažintų objektyviomis – dėl kurių asmuo negalėjo sukaupti daugiau stažo, pavyzdžiui, prižiūrėjo neįgalų artimąjį, augino vaikus, ilgesnį laiką negalėjo rasti darbo ir pan. Žinoma, tokia sistema reikalautų visai atskiro ir ganėtinai sudėtingo reglamentavimo, tačiau, manytina, tik tokiu atveju ši reforma išlaikytų balansą tarp socialinio teisingumo bei pagrindinio socialinio draudimo principo – solidarumo.

Taigi valstybėje priimant bet kokius socialinės apsaugos reglamentavimo pokyčius, ypač susijusius su pensijų socialiniu draudimu, būtina atsakyti į klausimą ar tokia sistema nepažeis solidarumo principo, o jei pažeis – ar pats tikslas ir priemonės jam pasiekti yra pateisinami kitų principų atžvilgiu.

4.2. Einamojo finansavimo principas

Einamojo finansavimo principas savo esme yra glaudžiai susijęs su jau minėtu solidarumo principu. Šis principas veikia per finansavimo einamosiomis pajamomis valstybinio socialinio draudimo modelį (vadinamąjį *pay-as-you-go* arba *payg* modelį). Manytina, galimas požiūris, kad einamojo finansavimo modelis (principas) yra priemonė įgalinti solidarumą. Vedami solidarumo (valstybės įpareigoti tai daryti) visuomenės nariai dalyvauja privalomojo socialinio draudimo sistemoje – mokėdami įmokas, kurios nėra kaupiamos ar kitaip investuojamos. Modelio veikimo principas paremtas privalomosiomis įmokomis, kurios garantuojamos einamuoju laikotarpiu dirbančių asmenų lėšomis, kurias

dirbantieji skiria tiems visuomenės nariams, kuriems teisė gauti išmokas numatyta įstatymu. Tokią teisę turinčiais asmenimis yra laikomi asmenys, patiriantys socialines rizikas: sulaukę senatvės pensijos amžiaus, jiems yra pripažintas invalidumas arba yra kitų įstatymuose numatytų priežasčių, kai tie visuomenės nariai dėl įstatyme numatytų objektyvių priežasčių negali dirbti ir užsidirbti (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Didžiausių diskusijų susilaukia senatvės pensijų einamojo finansavimo modelis, kadangi dėl visuomenės senėjimo einamojo finansavimo modelyje vis sudėtingesnis tampa pajamų perskirstymas, kada mokanti socialinio draudimo įmokas visuomenės dalis tampa pažeidžiama (Papirtis, Bitinas, 2010, p. 47). Didžiausi pokyčiai Lietuvos pensijų sistemoje prasidėjo nuo 2000 m., kada, veikiant demografiniams pokyčiams dėl gimstamumo mažėjimo, visuomenės senėjimo bei emigracijos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžete atsirado deficitas. Daugelyje Europos Sąjungos valstybių privatūs pensijų fondai vaidina vis reikšmingesnę vaidmenį (Bitinas, 2006, p. 65), ne išimtis ir Lietuva. Lietuvos pensijų sistema buvo grindžiama tik einamojo finansavimo modeliu. Ilgainiui Lietuvoje buvo įgyvendinama ne viena pensijų reforma ir dabar Lietuvoje pensijų einamojo finansavimo modelis derinamas su kaupiamojo finansavimo modeliu (angl. *funded*). Kaupiamosios pensijų sistemos ypatumas, kad surinktos įmokos, skirtingai nei einamojo finansavimo atveju, nėra einamuoju laiku panaudojamos esamų pensininkų pensijoms finansuoti, o yra kaupiamos specialiuose pensijų fonduose, iš kurių apmokami pensiniai įsipareigojimai. Kaupimo fondų sistema išdėsto asmenines pajamas per visą žmogaus gyvenimą, t. y. asmuo taupo dirbdamas ir savo paties sukauptą kapitalą naudoja išėjęs į pensiją (Salminen, 1993, p. 142).

Laikanti šio darbo objekto bei tikslų Lietuvos pensijų reformos aptarinėjamos nebus, pasirinkta išanalizavus šių dvejų atskirų modelių veikimo principus bei tikslus juos palyginti ir įvertinti darbe aptariamų socialinio draudimo principų kontekste.

1 lentelė. Einamojo ir kaupiamojo finansavimo modelių palyginimas

Einamasis finansavimas	Kaupiamasis finansavimas
Veikia lėšų perskirstymo mechanizmu per bendrą biudžetą, garantuoja mažesnių išmokų gavėjų pajamas.	Veikia per privatų fondą ir individualias sąskaitas, negarantuoja mažai sukauptųjų finansinės apsaugos.
Sistema grindžiama ne investavimu, todėl investicinė rizika neegzistuoja.	Egzistuoja investicinė rizika.
Draudimo sistema apima ir negalios ir maitintojo netekimo rizikas.	Asmuo, norėdamas apsisaugoti nuo negalios ar maitintojo netekimo socialinių rizikų papildomai turi draustis gyvybės draudimu.
Paveikus demografinių pokyčių.	Demografiniai pokyčiai didelės įtakos neturi.

Perskirstymas lemia atotrūkį tarp asmens individualių pastangų (įmokų) ir rezultatų (išmokų).	Tiesioginis priklausymas išmokų nuo sumokėtų įmokų.
Išmokų mokėjimo tvarka yra įstatymų leidėjo valioje (nustatoma įstatymais).	Nors išmokos griežtai paskaičiuojamos remiantis anuitetais ² , leidžiama pasirinkti anuiteto rūšį.
Dėl įstatymų leidėjo valios kyla grėsmė populistiniams sprendimams. Taip pat išmokų gavėjai gali daryti spaudimą politikams reikalaujant didinti socialinio draudimo išmokas.	Maža politizacijos rizika.
Mažai paveikus infliacijai, o auganti ekonomika leidžia padidinti išmokų vertę.	Veikiamas kapitalo rinkos svyravimų.
Sistema paprasta (lėšos surenkamos ir paskirstomos), lengva įgyvendinti ir suprasti, greita įkurti.	Tvirtai sistemai įkurti užtrunka daugiau laiko, ji yra ganėtinai sudėtinga.
Einamojo finansavimo modeliui poveikį daro mažėjantis užimtumas ir drauge su juo mažėjančios pensijų įmokos.	Investicinių pensijų kaupimo modelį veikia mažėjanti turto vertė ir mažėjanti grąža.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės, remiantis: Medaiskis, 2001; Medaiskis, Eurošius, 2019; Medaiskis, Gudaitis, Mečkovski, 2018; Papirtis, Bitinas, 2010; Europos Komisija, 2012.

Reikšmingiausias einamojo ir kaupiamojo finansavimų modelių skirtumas socialinio draudimo principų aprėptyje yra tai, kaip matyti iš pateiktos lentelės, kad kaupiamuoju finansavimo modeliu nėra skatinamas kartų solidarumas. Kaupiamojo finansavimo modelis neatliepia socialinės apsaugos paskirties – apsaugos riziką patyrusiems asmenims, jis orientuotas į individo, bet ne visuomenės apsaugą. Taip pat išskirtinas šių finansavimo modelių skirtumas teisės į nuosavybę principo aspektu. Valstybinio socialinio draudimo atveju įmokos nėra paveldimos. Tiesa, šiame darbe aptartos našlių ir našlaičių pensijos yra skiriamos šeimos nariams, kaip tam tikra kompensacija dėl socialiniu draudimu drausto asmens mirties. Tačiau, primintina, kad našlių pensija visiems vienoda, našlaičių pensijai gauti yra tam tikros sąlygos, taigi valstybinio socialinio draudimo, kaip socialinės apsaugos formos atveju, kompensacija nėra tapati Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse reglamentuojamam paveldėjimui. Autorės nuomone galima teigti, kad socialinio draudimo pensijos jos gavėjui mirus, jei nėra našlių ar našlaičių, kurie įstatymų nustatyta tvarka turėtų teisę gauti išmokas, toliau veikia visuomenės labai kaip solidarumo išraiška. Skirtingai yra kaupiamojo finansavimo modelyje, kur pensijų fondą sudarantis pensijų turtas yra pensijų fondo dalyvių bendroji dalinė nuosavybė ir po kaupiančiojo mirties jam priklausanti pensijų

² Anuitetas (angl. *annuity*) - periodinė pastovaus dydžio išmoka gyventojui tam tikrą laikotarpį arba iki gyvos galvos. Paprastai tai yra gyvybės draudimo arba pensijos išmoka. Anuitetas leidžia lėšas sukaupusiam asmeniui gauti garantuotas pastovaus dydžio ar indeksuojamas pajamas nesibaiminant likti be pragyvenimo šaltinio senatvėje. Visa anuitetų forma gautų išmokų suma gali būti didesnė už sukauptą sumą, jei asmens gyvenimo trukmė gerokai viršija vidutinę gyvenimo trukmę, ir mažesnė, jei asmuo gyvena trumpiau (Vainienė, 2005).

turto dalis, išreikšta pensijų fondo vienetais, paveldima Civilinio kodekso nustatyta tvarka (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2018). Be kita ko, galima matyti bei moterų ir vyrų lygybės, diferenciacijos principų įgyvendinimo skirtumus – pagal kai kuriuos einamojo finansavimo modelius laikotarpiai, kuriuos moterys dėl su priežiūra susijusių išpareigojimų praleidžia ne darbo rinkoje, yra pripažįstami. Dažniausiai to negalima pasakyti apie investicines pensijų kaupimo sistemas (Europos Komisija, 2010, p. 12).

4.3. Moterų ir vyrų lygybės principas

XXI a. tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu teisiniu reglamentavimu siekiama užtikrinti asmenų lygybę, kadangi lygybė – vienas iš žmogaus teisių aspektų (Eide, 1995 cituota Vidrinskaitė, 2004, p. 106). Socialinės apsaugos teisėje, reguliuojančioje ypatingai jautrius visuomeninius santykius, asmenų lygybei skiriamas ne menkas dėmesys. Šiame darbe pasirinkta kalbėti konkrečiai apie vyrų ir moterų lygybę senatvės pensinio amžiaus nustatymo aspektu.

Senatvės pensijos amžius yra vienas juridinių faktų, kurio pagrindu asmuo įgyja teisę į senatvės pensiją. Tendencija, kad moterims ir vyrams nustatomas skirtingas pensinis amžius, pastebima daugelyje išsivysčiusių šalių (Petrylaitė, 2012, p. 154-155). Įprastai pensinis amžius Europos valstybėse yra tarp 60 iki 65 metų moterims bei tarp 62 ir 65 metų vyrams (Romans, 2007, p. 9 p.). Lietuvoje moterų ir vyrų pensinis amžius taip pat skiriasi, tačiau jau nuo 2012 m. jis kasmet didinamas moterims – keturiais mėnesiais per metus, vyrams – dviem mėnesiais per metus, kol pasieks numatytą 65 metų pensinio amžiaus ribą tiek vyrams, tiek moterims. Tendencija atsisakyti skirtingo vyrų ir moterų pensinio amžiaus, kaip yra daroma ir Lietuvoje, vyrauja dėl kelių priežasčių. Pirma, vyrai gauna didesnes pensijas. Tokia tendencija pastebima visose Europos valstybėse narėse (European Institute for Gender Equality, 2015, p. 2). Šis skirtumas paaiškinamas pensijų socialinio draudimo sistemos veikimu – moterims anksčiau išėjus į pensiją sukaupiamas mažesnis pensijos socialinio draudimo stažas, todėl proporcingai mažėja ir senatvės pensija. Antra, šiuo aspektu, autorės nuomone, derėtų vertinti ir lyčių darbo užmokesčio atotrūkį (angl. *gender pay gap*) (Krinickienė, 2014, p. 279). Moterų ir vyrų pensijų skirtumas gali būti suprantamas ir kaip per gyvenimą susikaupusių lyčių nelygybių suma (European Institute for Gender Equality, 2015, p. 4), pavyzdžiui, moterys vis dar gauna vidutiniškai 20 procentų mažesnę darbo užmokesčių nei vyrai už vienodą ir tokios pačios vertės darbą (Krinickienė, 2014, p. 279). Kad ir kokie teisiniai mechanizmai būtų kuriami siekiant įtvirtinti lygybės principą, realių pokyčių tikėtis neverta, kol visuomenės sąmonėje,

gyvenime išlieka gajūs moterims ir vyrams primesti stereotipai. Todėl manytina, kad pensinio amžiaus sulyginimas pensijų dydžių skirtumo neišspręs, tam reikia kompleksišku priemonių, apimančių universalesnį moterų ir vyrų lygybės principo taikymą ne tik socialinės apsaugos, tačiau ir kitų teisės šakų ir visuomeninio gyvenimo srityse. Kita vertus, tikėtina, kad nustatytas vienodas pensinis amžius ilgainiui dar stipriau atskleis lyčių darbo užmokesčio atotrūkį ir ši problema bus pradėta spręsti kompleksiščiau. Trečia, tyrimai rodo, kad tiek Lietuvoje, tiek visoje Europoje tikėtina vyrų gyvenimo trukmė yra mažesnė nei moterų: 2015 m. vidutinė tikėtina moterų gyvenimo trukmė Europos Sąjungoje buvo 83,3, vyrų – 77,9 metai, t. y. skyrėsi 5,5 metais. Šis skirtumas svyravo nuo 10 iki 11 metų Latvijoje ir Lietuvoje iki mažiau 4 metų Danijoje, Airijoje, Kipre, Nyderlanduose, Švedijoje ir Jungtinėje Karalystėje (The Statistical Office of The European Union, 2017, p. 4).

Skirtingas vyrų ir moterų pensinio amžiaus nustatymas gali pasirodyti diskriminacinio pobūdžio, tačiau, vadovaujantis Direktyvos 79/7/EEB nuostatomis, skirtingas moterų ir vyrų pensinis amžius nelaikomas diskriminavimu. Manytina, jog nepagrįstai mažai diskutuojama ar tikrai toks reglamentavimas, kada nepaliekama galimybė moteriai, dėl pateisinamų moterų ir vyrų psichofiziologinių skirtumų, anksčiau išeiti senatvės pensijos, yra teisingas. Maculevičius yra nurodęs, kad dėl psichofiziologinių savybių moters organizmas yra ne toks atsparus kaip vyro ir dėl to būtina suteikti moterims lengvatinę galimybę išeiti į pensiją (Maculevičius, 2004, p. 7). Autorė pritaria dėl galimybės palikimo moteriai savo noru išeiti į pensiją anksčiau negu vyrui, jei moteris yra susilaukusi vaikų. Geras tokio reglamentavimo pavyzdys yra Čekijos Respublikos pensijų sistemoje nustatytas pensinis amžius, kur moterų pensinis amžius priklauso nuo užaugintų vaikų skaičiaus: moterų pensinis amžius siekia 65 metų ribą neturinčioms vaikų arba turinčioms vieną vaiką ir atitinkamai 62-64 metų ribą, turinčioms du ir daugiau vaikų (Petrylaitė, 2012, p. 155). Tačiau prieštaraujama Maculevičiaus formuluojamam teiginiui, kad „moters organizmas yra ne toks atsparus kaip vyro“. Autorė siūlo laikytis diskurso, kad ne apskritai moters organizmas yra mažiau atsparus, o vadovautis moksliniais tyrimais, kurie rodo, kad vaikų ar nėštumų skaičius yra susijęs su daugeliu ląstelių senėjimo rodiklių (Ziomkiewicz *et al.*, 2016), kas natūraliai lemia gimdžiusios moters biologinį amžių.

Gyvename kultūroje, kurioje principinė vertybė yra lyčių lygybės siekis. Tačiau visuomenėje vis dar gajus stereotipinis susiskirstymas, kai pareiga prižiūrėti ne tik vaikus, tačiau ir sergančius ar senus giminaičius tenka moteriai, dėl ko pastaroji negali užsiimti darbine veikla, uždirbti daugiau pinigų, sukaupti ilgesnio socialinio draudimo stažo. Be viso to moteris lygiai taip pat dalyvauja ekonominėje veikloje – prisiima dirbančios ir

karjeros siekiančios moters statusą, kur susiduria su lyčių darbo užmokesčio atotrūkiu (angl. *gender pay gap*). Darbo autorės nuomone šios darbo teisiniuose bei visuomeniniuose santykiuose egzistuojančios asmenų nelygybės spragos yra pagrindinė priežastis, kodėl vyrų bei moterų pensijos skiriasi. Todėl, manytina, moterų ir vyrų pensinio amžiaus sulyginimas šios problemos neišspręs. Siūloma taikyti tokį reglamentavimą, kuriuo gimdžiusiai³ moteriai būtų paliekama galimybė pasinaudoti lengvata ir pasirinkti ankstesnę pensinį amžių.

4.4. Diferenciacijos principas

Kiekvienas asmuo turi teisę į garantuotą socialinę apsaugą. Tačiau tai nereiškia, kad asmuo bet koku atveju gali pretenduoti į atskiras socialinės apsaugos išmokas. Kiek ir kokią apsaugą jis gali gauti, priklauso nuo konkrečių taisyklių, įtvirtintų valstybės įstatymuose (Galanov, 2007, cituota Petrylaitė, 2012, p. 160). Vida Petrylaitė diferenciacijos principą apibrėžia kaip savarankišką socialinės apsaugos teisės principą, kuris reiškia, kad socialinį teisingumą socialinės apsaugos priemonėmis geriausiai galima pasiekti taikant skirtingus kriterijus, atsižvelgiant į socialinės apsaugos rūšis, sąlygas, dydžius, priklausomybę nuo asmens darbinės veiklos indėlio, poreikio, priežasčių ir kitų aplinkybių (Petrylaitė, 2012, p. 166). Geriausiai diferenciacijos principas atsiskleidžia būtent per socialinio draudimo sistemą.

Iš darbe aptartų atskirų socialinio draudimo rūšių ypatybių matyti, kad teisė gauti socialinio draudimo išmokas nėra absoliuti – asmuo privalo atitikti tam tikras įstatymiškai nustatytas sąlygas. Diferenciaciją reikia skirti nuo diskriminacijos. Jau aptartas lygybės principas draudžia diskriminaciją bei privilegijas, kurioms esant vienodi faktai būtų teisiškai vertinami skirtingai. Konstitucinis teismas yra išaiškinęs vertinamuosius kriterijus diferencijuotam teisiniam reguliavimui, kada, laikantis socialinės darnos imperatyvo, konstitucinių teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų tam tikroms asmenų kategorijoms, kurių padėtis skiriasi, nustatomas nevienodas teisinis reguliavimas. Pirma, turi būti siekiama pozityvių, visuomeniškai reikšmingų tikslų, antra, nevienodas traktavimas privalo būti objektyviai pateisinamas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas).

Diferenciacijos kriterijų yra gana daug. Kai kurie autoriai skiria objektyvųjį ir subjektyvųjį diferenciacijos kriterijus (Petrylaitė, 2012, p. 167), pavyzdžiui,

³ Turima mintyje ir gimdžiusias ir buvusias nėščias moteris – kurių organizmas buvo paveiktas gimdymo ir nėštumo biologinių procesų. Pastebėta, kad Lietuvoje nėra atlikta mokslinių studijų šioje srityje. Manytina, atitinkamos medicinos mokslų studijos galėtų padaryti nemenką įtaką socialinės apsaugos teisės mokslui sprendžiant klausimus dėl moterų teisės į lengvatines pensijas.

E. E. Machulskaja prie objektyvių kriterijų priskiria buvusių darbo sąlygų, darbo laikotarpių elementus, o prie subjektyvių kriterijų – tam tikras fiziologines savybes, pavyzdžiui, lytį, amžių, sveikatos būklę (Machulskaja, 1999, cituota Petrylaitė, 2012, 167 p.). Pasak pačios Vidos Petrylaitės, didžiausią reikšmę turi asmens darbinė veikla ir jos rezultatai (pajamos) (Petrylaitė, 2012, p. 167). Diferencijuotas teisinis reguliavimas turi būti grindžiamas tik atitinkamais teisės aktais reguliuojamų visuomeninių santykių subjektų padėties objektyviais skirtumais (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas).

Šiame darbe pasirinkta diferenciacijos principą atskleisti per socialinio draudimo laikotarpių ypatumus atskirų socialinio draudimo išmokų atveju – objektyvųjį diferenciacijos kriterijų. Minėta, skirtingoms socialinio draudimo išmokoms Lietuvoje gauti įstatymu nustatyti skirtingi socialinio draudimo įmokų mokėjimo laikotarpiai – būtinas stažas. Lietuvos socialinio draudimo sistemoje socialinio draudimo stažo paskirtis yra dvejopa: pirma, jis padeda nustatyti, ar asmuo turi teisę į tam tikrą išmoką, antra, nuo draudimo stažo laikotarpio trukmės gali priklausyti mokamas socialinio draudimo išmokos dydis (Petrylaitė, 2012, p. 193).

2 lentelė. Atskirų socialinio draudimo rūšių draudimo laikotarpiai ir jų ypatumai

Draudimo stažo laikotarpis	Ypatybės
Senatvės Pensija	
Minimalus stažas: 15 metų; Būtinasis stažas: 2022 m. yra 32,5 metų, nuo 2027 m. bus 35 metų.	Minimalus stažas vyrams ir moterims taikomas vienodas.
Netekto darbingumo pensija	
Draudimo stažas sietinas su asmens amžiumi – Socialinio draudimo pensijų įstatymo 6 priede pateikiama lentelė.	Minėta, kuo jaunesnis asmuo, tuo mažesnis stažo reikalavimas ir atvirkščiai – vyresniam asmeniui keliami aukštesni stažo reikalavimai. Pavyzdžiui: 21 metų asmeniui minimalus stažas 2 mėnesiai, būtinas – 1 metai. 65 metų asmeniui minimalus stažas 15 metų, būtinas – 35 metai.
Našlių ir našlaičių pensija	
Mirties dieną mirusysis turi būti įgijęs bent minimalųjį netekto darbingumo arba senatvės pensijų stažą.	Socialinio draudimo pensijų įstatymo 35 str. 1 d. 2 p. yra numatytos išimtys, kada minimalaus stažo reikalavimas netaikomas

	– jei asmuo gavo netekto darbingumo pensiją, buvo politinis kalinys ar tremtinys (laikoma, kad tokie asmenys dalį stažo įgijo kalinimo metu ar tremtyje).
Ligos socialinis draudimas	
Minimalus stažas: 3 mėnesių per paskutinius 12 mėnesių arba 6 mėnesius per paskutinius 24 mėnesius.	Ligos socialinio draudimo išmokai gauti minimalus stažas turi būti įgytas iki laikinojo nedarbingumo pradžios dienos. Išimtys taikomos jaunesniems nei 26 metų besimokantiems ar neseniai baigusiems mokslus asmenims ir asmenims, atlikusiems privalomąją karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą ir asmenims, prieš tai buvusiems vaiko priežiūros atostogose.
Motinstės socialinis draudimas	
Būtinai ne mažesnis nei 12 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius motinstės socialinio draudimo stažas.	Jeigu asmuo neturi šio stažo dėl to, jog pastaruosius metus buvo ankstesnio vaiko priežiūros atostogose, teisė į motinstės ar tėvystės išmoką jis nepraranda.
Nedarbo socialinis draudimas	
Būtinai ne mažesnis nei 12 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius nedarbo draudimo stažas.	Draudimo stažo reikalavimui Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 5 str. 1 d. 2 p. yra numatyta išlyga asmenims baigusiems privalomąją pradinę karo tarnybą ar alternatyviąją krašto apsaugos ar paleistiems iš nuolatinės privalomosios pradinės karo tarnybos.
Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas	
Stažo reikalavimas nėra taikomas.	Vienintelė sąlyga šios rūšies socialinio draudimo išmokai gauti – teisė ją gauti atsirado draudimo laikotarpiu.

Privalomasis sveikatos draudimas	
Stažo reikalavimas nėra taikomas.	Privalomojo sveikatos draudimo galiojimas sietinas ne su stažu, o mokamomis privalomojo sveikatos draudimo įmokomis – privalomojo sveikatos draudimo galiojimo tvarką reglamentuoja Sveikatos draudimo įstatymo 8 str.

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės remiantis atskirų Lietuvos socialinio draudimo rūšių įstatymais.

Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti, kaip per socialinio draudimo stažą diferenciacijos principas veikia Lietuvoje. Asmenys diferencijuojami pagal jų bendrą indėlį – vertinamas socialinio draudimo laikotarpis t. y. per sukaupto stažo laiką sumokėtos socialinio draudimo įmokos. Tokia sistema yra objektyvi ir, manytina, ja siekiama įgyvendinti jau aptartus solidarumo bei einamojo finansavimo principus. Tiesa, iš pateiktos lentelės matyti, kad Lietuvoje yra nustatytas ganėtinai griežtas stažo reikalavimas motinystės ir tėvystės socialinio draudimo išmokoms gauti. Toks stažo reikalavimas neigiamai veikia jaunas šeimas. Lietuvoje reikalaujama bene ilgiausio socialinio draudimo stažo norint gauti nėštumo ir gimdymo atveju skiriamą išmoką (Petrylaitė, 2012, p. 197), manytina, šį stažo reikalavimą derėtų švelninti siekiant išlaikyti į šeimos gerovę orientuotą socialinę apsaugą.

Diferenciacija Lietuvos socialinio draudimo sistemoje pasireiškia ir per socialinio draudimo aprėptį. Tokiu atveju yra diferencijuojama (skirstoma) į skirtingas asmenų kategorijas pagal užimtumo formas.

Kaip šio darbo priedas yra pateikta 3 lentelė. *Socialinio draudimo sistemos skirtumai pagal ekonominės veiklos pobūdį* iš kurioje pateikiamų duomenų matyti skirtinga valstybinio socialinio draudimo aprėptis priklausomai nuo draudžiamo asmens ekonominės veiklos kategorijos. Į diferencijuojamų asmenų, turinčių darbo santykius arba santykius, savo esme atitinkančius darbo santykius, kurie bendra schema yra draudžiami visų rūšių socialiniu draudimu, patenka 1-6 numeriais pažymėtos asmenų kategorijos. Toliau prasideda diferenciacija. Kriminalinės žvalgybos slaptieji dalyviai, asmenys, gaunantys tantjemas bei mažųjų bendrijų vadovai, nesantys nariais, draudžiami tik pensijų draudimu.

Didesnė diferenciacija pastebima tarp savarankiškai dirbančiųjų asmenų. Kaip matyti iš pateiktos lentelės, visi šiai kategorijai priskirtini asmenys, išskyrus individualia veikla užsiimančiuosius pagal verslo liudijimą, yra draudžiami pensijų, ligos, motinystės socialiniu draudimu. Pagal verslo liudijimą dirbantys asmenys draudžiami tik pensijų socialiniu draudimu, o individualių įmonių savininkai, mažųjų bendrijų nariai ir ūkinių

bendrijų tikrieji nariai gali būti draudžiami ir nedarbo socialiniu draudimu. Be skirtingo draudimo rūšių, savarankiškai dirbantiems asmenims yra taikomos ir skirtingos įmokų mokėjimo bazės, lengvatos, įmokų apskaičiavimo ir mokėjimo būdai bei terminai. Taigi skirtinga savarankiškai dirbančių asmenų draudimo schema daugeliu atvejų yra pateisinama. Taip yra todėl, kad individualia veikla užsiimantiems darbuotojams negali būti taikomas įmokų atskaitymo nuo darbo užmokesčio būdas. Šiuo atveju įmokų bazė dažniausiai yra nustatoma remiantis realiomis, įvertintomis arba deklaruotomis pajamomis, gaunamomis iš vykdomos veiklos. Pirmenybė dažniausiai skiriama realioms pajamoms, ir tik tada, kai neįmanoma jų nustatyti, gali būti taikoma sistema, pagal kurią pats asmuo deklaruoja savo pajamas (Petrylaitė, 2012, p. 170). Tam tikrais atvejais gali būti nustatomas ir fiksuotas, kartais maksimalus ir minimalus, įmokų dydis (Pieters, 1998, cituota Petrylaitė, 2012, p. 170-171).

Nors, galima sakyti, valstybės lėšomis draudžiami asmenys jau yra diferencijuojami dėl savo ypatingos socialinės-ekonominės padėties, tačiau papildoma diferenciacija egzistuoja ir pagal jų kategorijas, bet vieningos sistemos išskirti taip pat nėra galima, draudimo aprėptis priklauso nuo objektyvios priežasties, dėl ko asmuo negali dirbti ir užsidirbti.

4.5. Depolitizacijos principas

Sąvoka politizacija gali būti apibrėžiama kaip valstybės valdymas ir sprendimų priėmimas, kada vietoj profesionalumo taikomi partiniai ir šališki kriterijai (Peters, Pierre, 2004, cituota Nakrošis, 2014, p. 4). Priešdėlis de (*lot. de*) reiškia atskyrimą, pašalinimą, panaikinimą, judėjimą žemyn, smukimą (Aleksaitė, 2021, p. 73), o priešdėlio de vediniai žymi pamatiniu žodžiu reiškiamo dalyko priešybę (Aleksaitė, 2021, p. 74). Taigi, pasitelkiant lingvistinį sąvokos aiškinimą, autorės manymu, depolitizacija – valstybės valdymas, kuomet sprendimų priėmimo metu yra taikomi objektyvūs, nešališki kriterijai. Depolitizacijos principas yra ekonominio ir politinio turinio principas (Petrylaitė, 2012, p. 33). Ginama vertybė, kurią įtvirtina depolitizacijos principas – politiniai sprendimai, susiję su socialine apsauga, negali būti veikiami populistinių siekių, įstatymų leidyboje bei įgyvendinant jau galiojančio teisinio reglamentavimo pokyčius politikai privalo priimti profesionalius t. y. atliepiančius socialinės apsaugos sistemos paskirtį bei kitus socialinės apsaugos principus sprendimus. Panašiai šį principą aiškina ir Maculevičius nurodydamas, kad depolitizacijos principas išreiškia nuostatą, kad socialinė apsauga turėtų būti vykdoma remiantis objektyviais egzistavimo poreikių kriterijais, o ne atskirų partijų ar profesijų atstovų interesais, nustatant socialinės apsaugos priemones dėmesys turėtų būti skiriamas

objektyviems matematiniams-ekonominiams metodams (Maculevičius, 2014, p. 9). Audrius Bitinas nurodo, kad sprendimai socialinės apsaugos srityje turi būti grindžiami ekonominiais principais, kitaip, vadovaujantis vien politiniais argumentais, kyla grėsmė, kad socialinės apsaugos sprendimai taps priemone tenkinti politiškai įtakingiausių asmenų grupių interesus (Bitinas, 2011, p. 35).

Depolitizacijos principo nesilaikymas valstybėje reglamentuojant tam tikras sritis, susijusias su socialine apsauga, neabejotinai turi neigiamos įtakos visai socialinės apsaugos sistemai. Minėtą puikiai iliustruoja politikų priimti nepagrįsti sprendimai, kaip, pavyzdžiui, išmokų didinimas nekeičiant įmokų tarifo, kas sukelia rimtų problemų ir sunkumų socialinio draudimo sistemai. Pavyzdžiui, 2007 m. priėmus įstatymą, kuriuo buvo įtvirtinami nauji motinystės (tėvystės) išmokų dydžiai, išlaidos šiai draudimo rūšiai didėjo daugiau nei du kartus. 2008 m. pabaigoje, įgyvendinant penkioliktosios Lietuvos Respublikos 33 Vyriausybės programą, priimta daug valstybinių socialinių draudimų reglamentuojančių teisės aktų pakeitimų. Nors artėjo ekonominė krizė, 2008 m. buvo priimtas sprendimas didinti socialinio draudimo įmokos, dėl ko atsirado biudžeto nesubalansuotumas. Šie politiniai sprendimai lėmė, kad 2009 m. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidoms reikėjo skirti 1 582 mln. tuomet dar litų daugiau, nei ankstesniais metais, kai pajamos augo vos 1 proc. (Vrublevska, 2013, p. 32-33).

Darytina išvada, kad nepagrįsti politikų sprendimai, kuomet veikiama politizuotai, nesivadovaujama objektyviais matematiniais-ekonominiais kriterijais lemia politinius procesus, kurie neigiamai veikia tiek socialinio draudimo, tiek ir apskritai socialinės apsaugos sistemos ekonominį bei teisinį stabilumą dėl didelės valstybinių socialinių draudimų reglamentuojančių teisės aktų kaitos.

Depolitizacijos principo kontekste svarbi ir 2016 m. priimta socialinio modelio reforma. Iki šios reformos pensijos buvo didinamos Vyriausybės nutarimais, o kiek ir nuo kada didinti sprendavo ministrų kabinetas (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2016, p. 19), todėl politikų įtakos grėsmė pensijoms buvo itin reali. Nors kova su skurdu ir socialine atskirtimi yra vienas svarbiausių klausimų Vyriausybės darbotvarkėje (Europos Komisija, 2017, p. 5), autorės nuomone, atitinkamas tiesioginis sprendimo galios turėjimas vyriausybės valioje buvo tiesioginė prielaida visuomenei bei suinteresuotiems asmenims daryti spaudimą reikalaujant didinti pensijas taip skatinant politikus priimti politizuotus sprendimus. Priėmus 2016 m. socialinio modelio reformą, senatvės pensijų pokyčiai buvo depolitizuoti įtvirtinant įstatymu pensijų (bazinės pensijos ir apskaitos vieneto vertės) indeksavimo mechanizmą, pastarąjį susiejant su darbo užmokesčio fondo vidurkiu (Aiškinamasis raštas dėl Socialinio draudimo..., 2019). Toks indeksavimo mechanizmas

pagrįstas aiškiais kriterijais, leidžiančiais įvertinti ir ekonomines sąlygas, ir demografinius rodiklius (Finansų ministerija, 2016, p. 11), palaikyti pensijų perkamąją galią (Finansų ministerija, 2016, p. 32). Toks perėjimas prie pensijų indeksavimo sistemos atliepia ir Europos Tarybos nurodytą poreikį įgyvendinti strategijas, pagal kurias pensijų sistemos būtų pritaikytos prie kintančių ekonominių aplinkybių (Europos Taryba, 2012, p. 3).

Taigi 2016 m. Lietuva, spręsdama pagyvenusių žmonių skurdo problemą, savo pensijų teisės aktus papildžiusi indeksavimo mechanizmu, kuris didina pensijų adekvatumą (Europos Komisija, 2017, p. 4), taiko aiškesnę indeksavimo tvarką (Europos Komisija, 2017, p. 3) kartu įgyvendino ir depolitizacijos principą.

4.5. Nuosavybės teisės principas socialinio draudimo sistemoje

Įprasta, jog teisinis nuosavybės principo turinys aiškinamas per civilinės teisės institutą, tačiau nuosavybės teisės turinys ir jo taikymo sritis plečiasi dėka socialinės apsaugos teisės doktrinos, nacionalinės bei tarptautinės teismų praktikos (Petrylaitė, 2012, p. 51). Nuosavybės teisė, kaip viena iš reikšmingiausių XXI a. žmogaus teisių dabar pripažįstama ir teisiniuose socialinės apsaugos santykiuose. To pradžia buvo ir neabejotiną įtaką toliau daro EŽTT jurisprudencija, kuri, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra reikšminga tiek Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui (Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas), tiek ir kitų šalių nacionalinių teismų praktikai. Teisinį nuosavybės apsaugos principo plėtojimą EŽTT įgyvendina vadovaudamasis Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (EŽTK) Pirmojo protokolo 1 str. Šis straipsnis įtvirtina taisyklės, apibrėžiančias asmens teisę į nuosavybę: (1) asmuo (fizinis ir juridinis) turi teisę disponuoti savo nuosavybe, (2) teisė disponuoti nuosavybę negali būti atimama. Tačiau egzistuoja ir sąlygos, kuomet nuosavybės teisės asmeniui gali būti ribojamos: (1) nuosavybės teisės gali būti ribojamos tik suteikiant pirmenybę visuomenės interesams, (2) tokie ribojimai privalo būti teisėti ir leidžiami įstatymų ar tarptautinės teisės bendrųjų principų. Pažymėtina, jog šios sąlygos ir taisyklės neriboja valstybės teisės savo nuožiūra įstatymiškai nustatyti tokias privalomas nuostatas, kuriomis nuosavybė būtų naudojama visuomenės interesų tenkinimui – EŽTT pripažįsta, kad valstybės turi didelę nuožiūros laisvę šioje srityje. Kaip pabrėžia Vida Petrylaitė, EŽTT 2010 m. gegužės 12 d. sprendime byloje Privalikhin v. Russia konstatavo, kad valstybės yra laisvos pačios spręsti, kokia forma jos apibrėš socialines išmokas ir kokio dydžio jas teiks (Petrylaitė, 2012, p. 57). Tačiau ši valstybės teisė nėra neribota. Viena vertus valstybė turi palaikyti pusiausvyrą tarp viešųjų interesų ir asmenų pagrindinių teisių apsaugos ir, kita vertus, apribojant nuosavybės teises valstybė negali sukurti konkretiems privatiems asmenims neproporcingos ir pernelyg didelės naštos

ir privalo užtikrinti, kad būtų laikomasi nediskriminavimo principo, kad toje pačioje padėtyje esantys asmenys nebūtų pradėti teisiškai vertinti skirtingai (Venecijos Komisija, 2011, p. 26).

Atitinkamai plėtojant šias nuosavybės teisės principo taisykles, atskleidžiant jų turinį socialinės apsaugos teisės į nuosavybės principo šviesoje EŽTT suformavo nuosavybės apsaugos gaires, pagal kurias tiek įmokinės⁴, t. y. besiremiančios solidarumo ir einamojo finansavimo principais, tiek ir neįmokinės⁵, t. y. mokamos iš valstybės biudžeto, socialinės apsaugos išmokos yra laikomos nuosavybe EŽTK Pirmojo protokolo 1 str. kontekste (Petrylaitė, 2012, p. 53). Taigi EŽTK Pirmojo protokolo 1 str. įtvirtinta sąvoka „nuosavybė“ apima socialines pašalpas ir išmokas tiek siejamas su gyventojų dalyvavimu kaupiant lėšas, tiek su juo nesiejamas. Šio darbo kontekste aktualu, kad EŽTT ir socialinio draudimo išmokas pripažįsta esančias turtinėmis teisėmis, kurioms taikoma EŽTK Pirmojo protokolo 1 str. nuosavybės teisių apsauga.

Jau buvo kalbėta, kad socialinio draudimo sistema Lietuvoje paremta solidarumo, einamojo finansavimo principais ir apdraustieji socialiniu draudimu asmenys, mokėdami socialinio draudimo įmokas, turi tik teisėtą lūkestį įvykus socialinei rizikai gauti socialinio draudimo išmokas (pensijas), tačiau, kaip matyti iš aptarto atskirų socialinio draudimo rūšių reguliavimo ypatumų, socialinio draudimo išmokos ne visiškai priklauso nuo konkretaus, apibrėžto socialiniu draudimu apdrausto asmens indėlio, t. y. konkrečios piniginių sumos. Kaip tik, priklauso nuo socialinio draudimo stažo t. y. laiko, kurį buvo mokamos įmokos (kas yra laikoma asmens indėliu – solidarumo išraiška) ir iš ekonominės veiklos gaunamų/gautų pajamų santykio. Taigi socialinio draudimo sistemos ypatybės ir socialinio draudimo išmokų prigimtis leidžia teigti, kad asmuo turi teisėtą lūkestį ne į konkrečią piniginę sumą (išmoką), kuri yra lygi jo paties socialinio draudimo stažo laikotarpiu sumokėtų socialinio draudimo įmokų sumai. Asmuo teisėtą lūkestį turi į teisę gauti socialinio draudimo išmokas įstatymo numatytais atvejais ir būtent pagal valstybės įstatymais nustatytas tokių išmokų apskaičiavimo ir išmokėjimo taisykles, kadangi tokie įstatymai sukuria teisę į turtinius interesus ir patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje Privalikhin v. Russia). Manytina, toks samprotavimas neprieštarauja EŽTK Pirmojo protokolo 1 str. aiškinimui, kaip tik – jį atitinka nes (1) paskirstant socialinio draudimo įmokas veikia

⁴ pvz.: Yearbook of the European Convention on Human Rights 1974. Strasbourg: Council of Europe, Directorate of Human Rights, 1976, p. 374-386; EŽTT 2002 m. birželio 11 d. sprendimas byloje Nr. 36042/97, Willis v. United Kingdom ir kt.

⁵ pvz.: EŽTT 1996 m. rugsėjo 16 d. sprendimas byloje Nr. 17371/90, Gaygusuz v. Austria; EŽTT 2006 m. balandžio 12 d. sprendimas byloje Nr. 65731/01 ir 65900/01, Stec and Others v. United Kingdom ir kt.

solidarumo principas – nustatant tokią socialinio draudimo sistemą, kuria būtų užtikrinamas bent minimalus pragyvenimo lygis tiems, kuriems tokios apsaugos labiausiai reikia, siekiama užtikrinti socialinio draudimo sistemos, Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto stabilumą, (2) valstybė savo nuožiūra įstatymiškai nustatydamą atitinkamą socialinio draudimo išmokų bei įmokų santykį siekia visuomenės interesų tenkinimo ir (3) tokie socialinio draudimo išmokų bei įmokų santykio ypatumai, kurie iš dalies gali būti laikomi nuosavybės ribojimu tiek, kiek socialiniu draudimu apdraustojo asmens mokamos įmokos (indėlis) nėra pinigine išraiška lygios socialinės rizikos akivaizdoje gaunamai socialinio draudimo išmokai (pensijai), yra teisėti, pripažįstami ir leidžiami įstatymų ir tarptautinės teisės bendrųjų principų. Todėl, vadovaujantis šiuo darbo autorės samprotavimu, būtų galima teigti, kad pirma, pati socialinio draudimo sistema ir solidarumo principas suponuoja, kad įmokų ir išmokų suma neprivalo būti lygios viena kitai pinigine išraiška t. y. asmuo neįgauna teisėto lūkesčio į konkrečią išmokos sumą, antra, tokia sistema nepaneigia socialinio draudimo išmokos, kaip asmens turtinės teisės, pripažįstamos EŽTK pirmojo Protokolu 1 str., ketvirta, tai, kad atitinkama socialinės apsaugos teisės turtinė teisė (išmoka) priklauso nuo įstatymiškai Lietuvoje įtvirtintų taisyklių, visiškai atitinka EŽTK pirmojo Protokolo 1 str. įtvirtintą sąlygą, kadangi šios taisyklės yra priimtos įstatymų ir priimtinos socialinio tarptautinės teisės principų aspektu ir, penkta, atitinkamu socialinio draudimo sistemos reglamentavimu yra siekiama naudoti visai visuomenei (socialinio teisingumo ir socialinės apsaugos sistemos balanso siekis yra pripažįstami svarbiais visuomenės interesais (Harris *et. al.*, 2009, p. 525- 526)). Šiuo samprotavimu siekta patikrinti ar apskritai socialinio draudimo sistema, o būtent socialinio draudimo išmokų ir įmokų santykio ypatumai, kada asmeniui, mokėjusiam socialinio draudimo įmokas nėra mokama tokios pačios sumos socialinio draudimo išmoka (pensija) nepažeidžia nuosavybės teisės principo argumentuojant EŽTT išplėtotą EŽTK Pirmojo protokolo 1 str. taisyklių šviesoje ir pagrįsti, kad minėtas EŽTK Pirmojo protokolo straipsnis nelaiko asmens nuosavybės teisės teise į išmoką konkrečia pinigine suma. Kaip nurodo Vida Petrylaitė, išsamiai išanalizavusi EŽTT praktiką EŽTK Pirmojo protokolo taikymo aspektu, EŽTT aiškiai įtvirtina nuostatą, kad teisės į nuosavybę apsaugos principas savaime negarantuoja nei konkrečios išmokos gavimo galimybės, nei tuo labiau, konkretaus išmokos dydžio, be to, EŽTT leidžia valstybėms ne tik priimti, bet ir keisti nacionalinius įstatymus pagal jų poreikį (Petrylaitė, 2012, p. 70). EŽTT jau 1999 m. birželio 15 d. sprendime byloje Domalewski prieš Lenkiją aiškiai suformulavo principą, kad EŽTK Pirmojo protokolo garantuojama nuosavybės teisės apsauga ne tik neužtikrina konkretaus socialinės apsaugos išmokos dydžio bet ir savaime neriboja galimybės valstybei

vienu ar kitu atveju tokią išmoką mažinti. Šis EŽTT požiūris į socialinių išmokų konkrečius dydžius ilgainiui nusistovėjo ir buvo kartojamas ne kartą kitose bylose⁶ (Petrylaitė, 2012, p. 60).

Tačiau, visiškai kitokią išvadą nuosavybės teisės apsaugos taikymo srityje savo doktrinoje priėjo Konstitucinis Teismas. Kaip pastebi Vida Petrylaitė, analizuodama Konstitucinio Teismo poziciją teisės į pensiją kaip nuosavybės teisės, aspektu, Konstitucinis Teismas nepagrįstai išplėtė nuosavybės teisės turinį ir visiškai nukrypo nuo minėtos EŽTT formuojamos praktikos (Petrylaitė, 2012, p. 87).

Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimu tiesiogiai pasiremdamas tais pačiais metais EŽTT priimta byla (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. birželio 4 d. sprendimas byloje *Wessels-Bergervoet v. Netherlands*), konstatavo, kad Konstitucijos 23 str. įtvirtintas nuosavybės teisės apsaugos principas veikia ir socialinės apsaugos teisės sistemoje, konkrečiai – teisė į senatvės pensiją yra siejama su teise į nuosavybę. Taigi šioje byloje Konstitucinis Teismas pripažino konstitucinio nuosavybės apsaugos principo, kuris privalo būti saugomas ir ginamas socialinės apsaugos teisės šakoje, veikimą, kas atitinka EŽTT doktriną.

Tačiau, Konstitucinis Teismas čia nesustojo ir be didesnių argumentų prilygino tokią teisę į nuosavybę atitinkamo dydžio piniginei išmokai t. y. pripažino, kad asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija paskirta ir mokama, turi teisę ne į teisėtą lūkestį gauti įstatymais nustatytą išmoką (šiuo atveju pensiją), bet teisę į jau paskirto konkretaus dydžio išmoką (pensiją). Dar daugiau, Konstitucinis Teismas išplėtė nuosavybės teisės principo turinį, tiek, kad konstatavo, jog tais atvejais, kai asmeniui jau yra paskirta ir mokama senatvės pensija, tai: (1) jos mokėjimo negalima nutraukti ir (2) negalima sumažinti jos dydžio. Tačiau jau 2002 m. aptariamame nutarime Konstitucinis Teismas išskyrė išimtį, kada, vis dėl to, socialinio draudimo pensijų teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, senatvės pensijos mažinamos, tai: ypatingos situacijos, kada neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.). Bet Konstitucinis Teismas nelaikė, kad ir tokiais atvejais pensijų mažinimas turėtų būti absoliuti valstybės teisė ir numatė tokias sąlygas, kaip (1) senatvės pensijos gali būti mažinamos tik saugant kitus gyvybiškai svarbius visuomenės interesus ir konstitucines vertybes, (2) sumažintos pensijos privalo būti grąžinamos į pradinį jų dydį ir gali būti mokamos sumažintos tik kol valstybėje yra

⁶ Pvz.: 1999 m. birželio 1 d. byla *Skorkiewicz v. Poland* 39860/9868; 2000 m. spalio 12 d. byla *Janković v. Croatia* 43440/98 69; 2000 m. kovo 2 d. byla *Schwengel v. Germany* 52442/9970.

susidariusi ypatinga situacija, be kita ko, senatvės pensijų mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą.

2008-2010 m. pasaulinė ekonominė krizė neaplenkė ir Lietuvos ūkio. Būtent tada ir buvo pasiremta minėta Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. praktika, kada, negerėjant ekonominei situacijai šalyje, per krizės laikotarpį teko spręsti svarbius socialinės apsaugos klausimus – sumažintos socialinės apsaugos išmokos. Priimtas Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas, nustatęs valstybinių pensijų, valstybinių socialinio draudimo pensijų perskaičiavimo ir šių išmokų mokėjimo asmenims, turintiems draudžiamųjų pajamų, tvarką; motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės), nedarbo socialinio draudimo pašalpų perskaičiavimo ir kompensuojamojo uždarbio socialinio draudimo pašalpoms skaičiuoti naujo maksimalaus dydžio nustatymo tvarką, išmokos vaikui mokėjimo sąlygas ir dydžius Petrylaitė, V., Petrylaitė, D., 2015, p. 3).

Laikantis diskurso ir analizuojant Konstitucinio Teismo nuosavybės teisės principo plėtojimą būtent senatvės pensijų srityje, pažymėtina, jog vėliau, 2010 m. balandžio 20 d., sekė Konstitucinio teismo sprendimas, kuriuo buvo įtvirtintos valstybės biudžeto tvarkymo taisyklės esant ekonominės krizės sąlygoms, kuomet yra mažinamos socialinės garantijos. Pagrindiniais Konstitucinio Teismo išskirtais principais laikytini šie: (1) mažinti socialines garantijas galima tik kai yra išnaudotos visos galimybės ir neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek jų būtina turėti, kad valstybė galėtų vykdyti šioje srityje priimtus įsipareigojimus, (2) pensijų mažinimas turi būti grindžiamas aplinkybėmis, liudijančiomis esant itin sunkią valstybės ekonominę padėtį, (3) tik oficialiai konstatavus itin sunkios netrumpalaikės padėties egzistavimą, dėl kurios valstybė nebegali vykdyti priimtų įsipareigojimų, įstatymų leidėjas gali laikinai mažinti pensijas, (4) sumažintos pensijos gali būti nustatomos tik vienu biudžetinių metų laikotarpiui, o praėjus šiam laikotarpiui privalo iš naujo būti įvertinama ar tikrai valstybėje vis dar egzistuoja oficiali ekonominė padėtis, kuriai esant toks sumažinimas yra būtinas ir pateisinamas lygiateisiškumo, proporcingumo ir teisingumo principais, (5) sumažintos pensijos gali būti nustatomos tik vienu biudžetinių metų laikotarpiui, o praėjus šiam laikotarpiui privalo iš naujo būti įvertinama ar tikrai valstybėje vis dar egzistuoja ekonominė padėtis, kuriai esant toks sumažinimas yra būtinas ir pateisinamas.

Tiesa, Konstitucinis Teismas, 2012 m. vasario 6 d. nutarime, plėtodamas doktrininę nuostatą, pirmą kartą suformuluotą Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime pažymėjo, kad, teisė reikalauti mokėti Konstitucijoje ir jai neprieštaraujančiuose įstatymuose nustatytas pensinio aprūpinimo išmokas kyla iš Konstitucijos 52 straipsnio, o

pagal Konstitucijos 23 straipsnį yra ginami šios teisės turiniai aspektai ir asmenys, kuriems Konstitucijoje ar įstatyme nustatyta pensija buvo paskirta ir mokama, pagal Konstitucijos 23 straipsnį turi teisę reikalauti, kad jiems tokio dydžio išmokos, kokios buvo paskirtos ir mokamos, būtų mokamos ir toliau, pažymėjo, kad konstitucinė teisė į pensiją, kaip tam tikro dydžio periodinę piniginę išmoką, samprata negali būti tapatinama su nuosavybės teisės samprata ordinarinėje teisėje, *inter alia* civilinėje teisėje. Konstitucinis Teismas rėmėsi EŽTT Pirmojo protokolo 1 str. aiškinimo praktika, kurioje teigiama, kad asmenims, mokėjusiems socialinio draudimo įmokas, yra garantuojama teisė į išmokas, tačiau tai nereiškia, kad asmuo turi teisę į konkretaus dydžio pensiją ir kiekvienu atveju svarbu įvertinti, ar asmens teisės suvaržomos taip, kad paneigiama jo teisė į pensiją esmė. Tačiau Konstitucinis Teismas tokį aiškinimą taikė ne įmokinėms socialinio draudimo senatvės pensijoms, o valstybinėms pensijoms nurodydamas, kad įstatymų leidėjas turi daug platesnę diskrecija nustatant valstybinių pensijų skyrimą nei reglamentuojant kitas pensijas. Na, o aiškindamas socialinio draudimo senatvės pensijas Konstitucinis Teismas ir toliau laikėsi Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. doktrinos nuostatų.

Vėliau, 2014 m. kovo 7 d. sprendime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas aiškino Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarime konstatuotą valstybės pareigą dar ir teisingai kompensuoti visiems asmenims, kurių senatvės pensijos dėl valstybėje susidariusios ypatingos situacijos buvo sumažintos, jų patirtus praradimus.

Nors EŽTT labai aiškiai pasisakė⁷, jog nei Pirmasis protokolai, nei pati EŽTT suformuota praktika neleidžia kategoriškai teigti, kad kartą paskirtos pensijos, net jei jos yra įmokinės ir priklauso nuo asmens mokėtų įmokų, negali būti mažinamos ar kitaip veikiamos (Petrylaitė, 2012, p. 70), o įstatymiškai ir faktiškai pagrįstas pensijų mažinimas negali būti laikomas Pirmojo protokolo nuostatų pažeidimu (Europos Žmogaus Teisių Teismo 1974 m. gruodžio 16 d. byloja Müller v. Austria), Konstitucinis Teismas ypatingai išplėciai išaiškino nuosavybės teisės apsaugos principą. Pritartina Vidos Petrylaitės nuomonei, kad toks nuosavybės teisės apsaugos principo aiškinimas yra per platus, nes teisė į konkretų pensijos dydį neturėtų būti vertinama kaip teisė į nuosavybę (Petrylaitė, 2012, p. 92). Be to, Konstitucinis Teismas sukūrė tokią teisinę praktiką, pagal kurią socialinio draudimo išmokos šalyje, nesant ypatingos situacijos, gali būti tik didinamos, be to, sukūrė taisyklę ir teisėtą lūkestį tikėtis, kad sumažintos socialinio draudimo įmokos pasibaigus krizei, gaivalinei nelaimėi ar pan. bus ne tik grąžintos į buvusios išmokos dydį, tačiau bus kompensuojamas ir dėl tokio sumažinimo asmenų patirtas praradimas. Autorės

⁷ EŽTT 2003 m. vasario 6 d. sprendimas byloje Nr. 45835/99, Hesse-Anger v. Germany.

nuomone aptarta Konstitucinio Teismo doktrina ne tik yra per plati, tačiau ir neformuoja atskiros t. y. specifinės nuosavybės teisės principo sąvokos, specifinio jo taikymo socialinės apsaugos sistemoje jį pernelyg priartindama civilinėje teisėje egzistuojančiai nuosavybės teisės sampratai.

IŠVADOS

1. Socialinės apsaugos sistema saugo ne tik individą, tačiau ir šeimą, visuomenę ir kartu pačią valstybę. Socialinės apsaugos standartai įtvirtinti tarptautiniais bei regioniniais dokumentais ir įgyvendinami nacionalinėse teisės sistemose. Reikšmingiausią įtaką šiuolaikinės socialinės apsaugos teisės vystymuisi turėjo 1944 m. Filadelfijos deklaracija, 1948 m. Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija, 1952 m. Tarptautinės darbo organizacijos Konvencija Nr. 102, 1962 m. Tarptautinės darbo organizacijos Konvencija Nr. 117, 1964 m. Europos Tarybos Europos socialinės apsaugos kodeksas, kurį vėliau pakeitė 1990 m. pataisytais Europos socialinės apsaugos kodeksas, 1966 m. Jungtinių Tautų Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Šie dokumentai, atgavus nepriklausomybę, darė įtaką modernios socialinės apsaugos sistemos kūrimuisi Lietuvoje.
2. Įstatymų leidėjas konstituciškai įpareigotas valstybėje nustatyti senatvės ir netekto darbingumo pensijų sistemą bei sukurti funkcionuojančią socialinės apsaugos sistemą nedarbo, ligos, našlystės ir maitintojo netekimo atvejais. Atitinkamai Lietuvos socialinio draudimo sistemą sudaro šešios atskiros socialinio draudimo rūšys, saugančios asmenį nuo skirtingų socialinių rizikų. Darbe aptarta kiekvienos draudimo rūšies ypatybės. Išskirtino šios darbo autorės mintys: (1) Diskusijų kelia našlių socialinio draudimo pensija, kuri nepriklauso nuo mirusiajam asmeniui turėjusios priklausyti senatvės ar netekto darbingumo pensijos; (2) Ligos socialinio draudimo reglamentavimu įgyvendinamas konstitucinis šeimos apsaugos principas; (3) kritikuotina Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 5 str. 2 d. numatyta išlyga.
3. Teisės mokslininkai teisės principus apibūdina įvairiai, tačiau laikomis vieno diskurso, kad principai – teisės pagrindas, pamatinės vertybės. Principai teisės moksle laiduoja teisės stabilumą: (1) jais vadovaujantis kuriamos teisinės nuostatos, (2) tai priemonė patikrinti ar teisinis reguliavimas yra teisingas, ar atspindi socialinę tikrovę, kurią reguliuoja, (3) vadovaujantis jais aiškinama teisė. Bendrai visa valstybėje funkcionuojanti teisės sistema yra teisės šakų rinkinys, be fundamentaliųjų bendrųjų principų, kiekvienoje teisės šakoje egzistuoja atskira, tik tai teisės šakai būdinga teisinių principų sistema.
4. Nors Valstybinio socialinio draudimo įstatyme deklaruota, kad jame nustatomi valdymo sistemos principai, nei vieno įstatyme eksplicitiškai įrašyto socialinio draudimo teisės principo nėra, todėl didelė reikšmė aiškinant socialinio draudimo principus tenka teisės mokslininkams. Socialinės apsaugos teisės principų sistemai

priskirtini bendrieji konstituciniai principai, o atskiri socialinės apsaugos teisės šakos principai išgryninami per jų turinį.

5. Solidarumo principas socialinės apsaugos teisės mokslininkų laikomas vienu svarbiausių socialinės apsaugos teisės principų. Geriausiai solidarumo principas atsiskleidžia per kartų visuomenėje solidarumą – senatvės pensijas. Kritikuotina 2021 m. lapkričio 23 d. pensijų reforma pagal kurią minimalųjį stažą sukaukę pensijų gavėjai gaus viso dydžio bazinę pensiją. Sistema, kada asmuo, kuris nedirbo ir nemokėjo socialinio draudimo įmokų, yra vertinamas taip pat, kaip asmuo, kuris tuo metu dirbo ir prisidėjo prie tuomečių pensininkų išlaikymo yra socialiai neteisinga, iškreipianti solidarumo principą. Panaikinus stažo įtaką bazinei pensijai gauti skatinamas dar didesnis asmenų, kurie ir taip nesuinteresuoti dirbti, nedarbas. Autorės nuomone proporcingumas tarp solidarumo ir socialinio teisingumo principų būtų išlaikytas įvedus objektyvias kriterijais diferencijuojančias sąlygas. Siūloma įvesti sistemą, kurioje būtų objektyviai vertinama dėl kokių priežasčių (pvz.: prižiūrėjo neįgalų artimąjį, augino vaikus) asmuo neturi būtinojo socialinio draudimo stažo.
6. Einamojo finansavimo veikimo principas paremtas privalomosiomis įmokomis, kurios garantuojamos einamuoju laikotarpiu dirbančių asmenų lėšomis. Einamojo finansavimo principas savo esme yra glaudžiai susijęs su jau minėtu solidarumo principu. Dėl demografinių priežasčių Lietuvos pensijų socialinio draudimo reglamentavime einamojo finansavimo modelis yra derinamas su kaupiamojo finansavimo modeliu, kurio ypatumas, jog jis nėra naudojamas einamuoju laiku esamų pensijų gavėjo išmokoms finansuoti, o kaupiamas fonduose. Socialinio draudimo principų aprėptyje reikšmingiausi šių finansavimo modelių skirtumai yra šie: (1) kaupiamojo finansavimo modeliu neskatinamas solidarumas; (2) nuosavybės principo aspektu svarbus skirtumas yra tai, kad valstybinio socialinio draudimo įmokos, pagrįstos einamojo finansavimo modeliu nėra paveldimos, išskiriamas tik sąlyginis kompensacinis pobūdis našlaičiams bei našliams, o kaupiamojo finansavimo modelyje iš pensijų fondą sudarančio turto, kuris yra bendroji kaupiančiųjų dalinė nuosavybė, po kaupiančiojo mirties jam priklausanti dalis yra paveldima Civilinio kodekso nustatyta tvarka; (3) moterų ir vyrų bei diferenciacijos principų aspektu pažymėtina, kad investicinėse pensijų kaupimo sistemose dažniausiai nėra pripažįstami laikotarpiai, dėl kurių moterys ar vyrai dėl su priežiūra susijusių įsipareigojimų praleidžia ne darbo rinkoje.
7. Vyrų ir moterų lygybės aspektu, autorės nuomone, pensinio amžiaus sulyginimas pensijų dydžių skirtumo neišspręs, tam reikia kompleksišκών teisinių priemonių. Kita

vertus vienodas pensinis amžius ilgainiui atskleis lyčių darbo užmokesčio atotrūkį ir ši problema bus pradėta spręsti kompleksiščiau. Autorė pritaria dėl galimybės palikimo moteriai savo noru išeiti į pensiją anksčiau negu vyrui, jei moteris yra susilaukusi vaikų remiantis moksliniais tyrimais, kurie rodo, kad vaikų ar nėštumų skaičius natūraliai lemia moters biologinį amžių.

8. Diferenciacijos principo aspektu pažymėtina, kad teisė gauti draudimo išmoką nėra absoliuti, asmuo privalo atitikti įstatymiškai nustatytas sąlygas. Socialinio draudimo stažas yra objektyvusis diferenciacijos kriterijus, kada asmenys diferencijuojami pagal jų bendrą indėlį – per stažo laiką sumokėtas socialinio draudimo įmokas. Tokia sistema įgyvendina solidarumo bei einamojo finansavimo principus.
9. Politikai privalo priimti profesionalius, atliepiančius socialinės apsaugos sistemos paskirtį sprendimus vadovaudamiesi depolitizacijos principu. Nepagrysti politikų sprendimai lemia didelę valstybinį socialinį draudimą reglamentuojančių teisės aktų kaitą, kuri veikia tiek socialinio draudimo, tiek ir apskritai socialinės apsaugos sistemos ekonominį bei teisinį stabilumą. 2016 m., įtvirtinus pensijų indeksavimo mechanizmą, priimta socialinio modelio reforma įgyvendino depolitizacijos principą panaikindama senatvės pensijų pokyčio priklausomybę nuo valdžios sprendimų.
10. Nuosavybės apsaugos principas socialinės apsaugos sistemoje neturėtų būti tapatinamas su Civiliniame kodekse reglamentuojamuoju. Būtina išskirti nuosavybės apsaugos principo, kaip socialinės apsaugos teisės šakos principo, ypatumus. Socialinio draudimo sistema ir solidarumo principas suponuoja, kad įmokų ir išmokų suma neprivalo būti lygios viena kitai pinigine išraiška t. y. asmuo neįgauna teisėto lūkesčio į konkrečią išmokos sumą. Toks aiškinimas atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nuosavybės apsaugos teisės principo aiškinimą išplėtė taip pernelyg priartindamas socialinės apsaugos teisės principą civilinėje teisėje egzistuojančiai jo sampratai.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Tarptautiniai teisės norminiai aktai

1. Philadelphia declaration of the International Labour Organization (1944). (žr.: https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1944/44B09_10_e_f.pdf).
2. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497.
3. Tarptautinė žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.
4. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, garantuojant kai kurias kitas teises ir laisves, be tų, kurios joje nurodytos, pirmasis protokolas (1952). *Valstybės žinios*, 1996, 15-386.
5. The Social Security (Minimus Standarts) Convention No. 102 (1952). (žr.: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C102).
6. The Social Policy Convention No. 117 (1962). (žr.: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312262:NO).
7. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3290.

Regioniniai teisės norminiai aktai

8. European code of social security No. 048 (1964). (žr.: https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_isn=67176&p_lang=en0).
9. Europos Sąjungos Tarybos 1978 m. gruodžio 19 d. direktyva 79/7/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo nuoseklus įgyvendinimo socialinės apsaugos srityje. OL L 6, 1979 1 10, p. 24–25.
10. European code of social security (Revised) No. 139 (1990). (žr.: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=139>).
11. Venice commission (2011). Opinion on the new constitution of Hungary, 621/2011. (žr.: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2011\)016-E.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2011)016-E.aspx)).

Nacionaliniai teisės norminiai aktai

12. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
13. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). *Lietuvos aidas*, 107-0.

14. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 59-1153.
15. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (2018). TAR, 11459.
16. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas (2000). *Valstybės žinios*, 111-3574.
17. Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas (2009). *Valstybės žinios*, 152-6820.
18. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas (2016). TAR, 18826.
19. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (2016). TAR, 23709.
20. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (2016). TAR, 18827.
21. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2022 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas (2021). TAR, 26580.

Pojstatyminiai teisės aktai

22. Lietuvos Respublikos neįgalųjų socialinės integracijos įstatymo 19 ir 20 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo priedo papildymo įstatymo projekto 2013 m. gegužės 27 d. aiškinamasis raštas Nr. XIIP-616.
23. Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo Nr. I – 549 pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas (2015). Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 15-5474(3);
24. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo Nr. I-549 8 straipsnio papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas (2019), XIIIP-3952.

Specialioji literatūra

25. Aleksaitė, A. (2021). Lietuvių kalbos naujadarų neoklasikinės darybos polinkiai: Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno atvejis. *Lituanistica*, 67, 1(123), 64–78.
26. Aidukaitė, J., Bogdanova, N. ir Guogis, A. (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
27. Aukštuolytė, N. (2016). *Filosofija*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.
28. Birmontienė, T. (2012). Konstitucinė Valstybės biudžeto doktrina. *Konstitucinė Jurisprudencija*, 3(27), 94-119.
29. Bonilla Garcia, A. and Gruant, J.V. (2003). Social protection. A life cycle continuum investment for social justice, poverty reduction and sustainable development [interaktyvus], *International labour office*. Prieiga per internetą: <https://www.ilo.org/public/english/protection/download/lifecycl/lifecycle.pdf> [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].

30. Bendorienė, A., Bogušienė, V., Dągytė, E. (sud) (2001). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
31. Bitinas, A., Cirtautaitė-Kaminskienė, S. ir Petrylaitė, V. (2020). *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: Vilniaus Universitetas.
32. Bitinas, A. (2011). *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: MES.
33. Bitinas, A. (2006). Pensijų sistemų reformavimo Europos Sąjungos valstybėse praktiniai aspektai. *Viešoji politika ir administravimas*, 17, 60-69.
34. Bieliauskaitė, J. (2009). Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*, 1(1), 79-94.
35. Europos Komisija (2012). Baltoji knyga. Adekvačių, saugių ir tvarių pensijų darbotvarkė.
36. Europos Komisija (2010). Žalioji knyga. Adekvačios, tvarios ir saugios Europos pensijų sistemos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: file:///C:/Users/Asus/Downloads/1_LT_ACT_part1_v1.pdf [žiūrėta 2022 m. balandžio 7 d.].
37. Europos Komisija (2017). Tarybos rekomendacija dėl 2017 m. Lietuvos nacionalinės reformų programos su Tarybos nuomone dėl 2017 m. Lietuvos stabilumo programos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0514&from=SK> [žiūrėta 2022 m. balandžio 7 d.].
38. Guogis, A., Bernotas, D., ir Ūselis, D. (2000). *Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą*. Vilnius: Eugrimas.
39. Gruževskis, B. ir Bartkus, A. (2010). *I. Sociologija ir socialinė politika. Senatvės pensijos draudimo Lietuvoje netobulumai ir jų sprendimo galimybės*. Socialinis darbas, 9(0), 12-17.
40. Guogis, A. (2011). Valstybinio socialinio draudimo fondo finansavimas: įmokų surinkimo problematika. *Socialinių mokslų studijos*, 3(2), 551-574.
41. Harris, D. J., O'Boyle, M. and Warbrick, C. (2009). *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press.
42. Jankauskas, K. (2004). Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aiškinimo aktuose ypatumai. *Jurisprudencija*, 51(43), 17-31.
43. Jankauskas, K. (2005). *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas Konstitucinėje jurisprudencijoje*. Disertacija, Socialiniai mokslai, teisė (01S), Lietuvos teisės universitetas.

44. Jablonskienė, D. (2013). Influence of pension funds and life insurance on old-age pensions. *Intelektinė ekonomika*, 7, 3(17), 375–388.
45. Jokantas, K. (1995). *Lotynų - lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Aidai, 1995.
46. Kuzavinis, K. (1996). Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. *Intelektinė ekonomika*, 7, 3(17), 375–388, 10.13165/IE-13-7-3-08.
47. Kūris, E. (2002). Konstituciniai principai ir konstitucijos tekstas (2). *Jurisprudencija*, 24(16), 57-70.
48. Kūris, E. (2002). *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.
49. Kūris, E. (2001). Konstituciniai principai ir konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*, 23(15), 46-70.
50. Kinderys, A. (red.) (2001). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
51. Krinickienė, E. (2014). *Lyčių aspekto poveikio ekonominei politikai vertinimas: Lietuvos atvejis*. Disertacija, Socialiniai mokslai, vadyba (03S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
52. Maculevičius, J. (2004). Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė
53. Medaiskis, T. (2001). Changing the financing of the Lithuanian pensions system [interaktyvus], *International social security review*. Prieiga per internet: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=52fb192d-4189-4e0f-9365-f6c6b2e92b7f%40redis> [žiūrėta 2022 m. balandžio 8 d.].
54. Medaiskis, T., Eurošius, Š. (2019). A Comparison of Lithuanian and Swedish old age pension systems. *Ekonomika*, 98(1), 38-59, <https://doi.org/10.15388/Ekon.2019.1.3>.
55. Medaiskis, T., Gudaitis, T., Mečkovski, J. (2018). Second pension pillar participants behavior: the Lithuanian case. *Entrepreneurship and sustainability issues*, 6(2), 60-635, [https://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2\(11\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2(11)).
56. Mikelėnienė, D. ir Mikelėnas V. (1999). *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia.
57. Miluvienė, J. (2020). *Soft law įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai*. Disertacija, Socialiniai mokslai, teisė (S001), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

58. Nakrošis, V. (2014). Lietuvos viešojo sektoriaus organizacijų vadovų kaita ir politizacija. *Politologija*, 74(2), 3-37, 10.15388/Polit.2014.2.3639.
59. Nakrošis, V. (2014). Lietuvos viešojo sektoriaus organizacijų vadovų kaita ir politizacija. *Politologija*, 74(2), 3–37, <https://doi.org/10.15388/POLIT.2014.2.3639>.
60. Nekrošius, I. ir Petrylaitė, V. (2010). *Social security law in Lithuania*. Kluwer Law International.
61. Papirtis, L. V. ir Bitinas, A. (2010). *Socialinio teisingumo įgyvendinimo problematika finansuojant socialinės saugos sistemą*. Socialinių mokslų studijos, 3(7), 37-58.
62. Petrylaitė, V. (2012). *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai*. Disertacija, Socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
63. Petrylaitė, V. ir Petrylaitė, D. (2015). Socialinės apsaugos garantijų mažinimas krizės laikotarpiu: sprendimai ir teisinis vertinimas. *Teisė*, 94, 163-175.
64. Rieder, E. (red) (2007). Social security as a Human right. Drafting a General Comment on Article 9 ICESCR – Some Challenges. *Springer*, Berlin, Heidelberg, p. 1-15, <https://doi.org/10.1007/978-3-540-31469-1>.
65. Salminen, K. 1993. *Pension scheme in the making. A Comparative Study of the Scandinavian Countries*. Helsinki: The Central Pension Security Institute, <https://doi.org/10.1177/095892879500500110>.
66. Survilaitė, A. ir Gaižauskienė, A. (2014). Veiksniai, turintys įtakos laikinojo nedarbingumo trukmei Lietuvoje. *Sveikatos politika ir valdymas*, 2(7), 134–147, 10.13165/SPV-14-2-7-08.
67. Schulte-Mimberg, U., Angele, S., Heine, W., Kirchberger, S., Schulte, B., Steinmeyer, H. (1998). *Socialinė apsauga*. Tikslas, reikšmė ir organizacinė struktūra. Kelnas: Vokietijos draudimo teorijos ir praktikos bendrovė.
68. Taminskaitė, G. (2019). Socialinės (gerovės) valstybės modelio raida ir įtaka socialinei apsaugai Prancūzijoje. *Teisė*, 111, 158-177, <https://doi.org/10.15388/Teise.2019.111.9>.
69. Vainienė, R. (2005). *Ekonomikos terminų žodynas*. Tyto Alba.
70. Vidrinskaitė, S. (2004). Asmenų lygybės principas: lygiateisiškumas ir lygios galimybės. *Jurisprudencija*, 56(48), 106–117.
71. Vrublevska, I. (2013). *Socialinio draudimo įmokų ir išmokų struktūros santykio kitimas ir jo ekonominiai bei politiniai veiksniai*. Magistro baigiamasis darbas,

Viešojo sektoriaus ekonomika (621L10010), Mykolo Romerio universitetas.
Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

72. Ziolkiewicz, A. et al. (2016). Evidence for the Cost of Reproduction in Humans: High Lifetime Reproductive Effort Is Associated with Greater Oxidative Stress in Post-Menopausal Women. *Plos One*, 11(1), e0145753, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0145753>.

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

73. *Wessels-Bergervoet v. Netherlands* [ECHR], No. 34462/97, [04.06.2002],
ECLI:CE:ECHR:2002:0604JUD003446297.
74. *Privalikhin v. Russia* [ECHR], No. 38029/05, [12.08.2010],
ECLI:CE:ECHR:2010:0512JUD003802905
75. *Gaygusuz vs. Austria* [ECHR]. No. 17371/90, [20.04.1995],
ECLI:CE:ECHR:1996:0916JUD001737190.
76. *Willis v. United Kingdom* [ECHR]. No. 36042/97, [11.09.2002],
ECLI:CE:ECHR:2002:0611JUD003604297.
77. *Stec and Others v. United Kingdom* [ECHR]. No. 65731/01 and
65900/01, [12.04.2006],
ECLI:CE:ECHR:2006:0412JUD006573101.
78. *Hesse-Anger v. Germany* [ECHR]. No. 45835/99, [06.02.2003].
ECLI:CE:ECHR:2003:0206JUD004583599.
79. *Skorkiewicz v. Poland* [ECHR]. No. 39860/98, [01/06/1999].
ECLI:CE:ECHR:1999:0601DEC003986098.
80. *Schwengel v. Germany* [ECHR]. No. 52442/99, [02.03.2000],
ECLI:CE:ECHR:2000:0302DEC005244299.
81. *Domalewski v. Poland* [ECHR]. No. 34610/97, [15.06.1999],
ECLI:CE:ECHR:1999:0615DEC003461097.
82. *Janković v. Croatia* [ECHR]. No. 43440/98, [12/10/2000],
ECLI:CE:ECHR:2000:1012DEC004344098
83. *Müller v. Austria* [ECHR], No. 5849/72, [16.12.1974],
ECLI:CE:ECHR:1974:1216DEC000584972.

Konstitucinio Teismo Jurisprudencija

84. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 109-5528.

85. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. Valstybės žinios, 46-2219.
86. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. Valstybės žinios, 113-5057.
87. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. Valstybės žinios, 115-5221.
88. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. Valstybės žinios, 110-4511.
89. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas. Valstybės žinios, 102-4171.
90. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. Valstybės žinios, 106-4434.
91. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas. Valstybės žinios, 52-2604.
92. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 26 d. nutarimas. TAR, 2176.
93. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. Valstybės žinios, 160-7591.
94. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 142-7341.
95. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas. Valstybės žinios, 111-4549.
96. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimas. Valstybės žinios, 10-349.
97. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas. Valstybės žinios, 23-852.
98. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 15 d. nutarimas. Valstybės žinios, 32-1114.
99. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas. Valstybės žinios, 108-4136.
100. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. balandžio 10 d. nutarimas. Valstybės žinios, 42-1624.
101. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas. Valstybės žinios, 42-771.

102. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 7 d. sprendimas. TAR, 2908.
103. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. Valstybės žinios, 113-5057.

Kiti šaltiniai

104. Finansų ministerija (2016). 2017 metų Lietuvos biudžeto projektas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/2017%20met%C5%B3%20Lietuvos%20biud%C5%BEeto%20projektas.pdf> [žiūrėta 2022 balandžio 6 d.].
105. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Socialinio draudimo sistema. [interaktyvus] (modifikuota 2021-12-31). Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialinis-draudimas/socialinio-draudimo-sistema> [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
106. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. [interaktyvus] (modifikuota 2022-03-17). Prieiga per internetą: <https://www.sodra.lt/lt/situacijos/turiu-samdomu-darbuotoju> [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
107. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Pensijų reforma: tvarumo ir augimo link. [interaktyvus] (modifikuota 2021-11-11). Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/pensiju-reforma-tvarumo-ir-augimo-link> [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
108. Lietuvos Respublikos seimo 2021 m. lapkričio 23 d. posėdis. [interaktyvus] (modifikuota 2021-11-23) Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35826&p_k=1&p1=2021-11-23&p5=2&page=8#lg=1&slide=0 [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
109. Valstybinė ligonių kasa. Piliečių PSDF (privalomojo sveikatos draudimo fondas). [interaktyvus] (modifikuota 2019). Prieiga per internetą: <https://ligoniukasa.lrv.lt/uploads/ligoniukasa/documents/files/0703%20Pilie%20PSDF.pdf> [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
110. Lastauskienė, G. (2015). Teisės principai yra teisės „griaučiai“. Teismai.LT, 1(17), p. 23-25. Prieiga per internetą: https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/03/d1_web-teismai.lt-zurnalas.pdf [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
111. The Statistical Office of The European Union (2017). *The life of women and men in Europe – a statistical portrait*. European Union, 10.2785/50863.

112. Romans, F. (2007). Population and social conditions. European Communities. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/2860/2007.97.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [žiūrėta 2022 m. kovo 23 d.].
113. European Institute of Gender Equality (2015). Gender gap in pensions in the EU: research note to the Latvian Presidency. Vilnius: European Institute for Gender Equality, <https://doi:10.2839/221006>.

SANTRAUKA

Socialinio draudimo kaip socialinės apsaugos formos principai ir jų realizavimas Lietuvos socialinės apsaugos teisėje

Meida Petrauskaitė

Šiame magistro darbe analizuojamas pagrindinių socialinės apsaugos teisės principų: solidarumo, einamojo finansavimo, vyrų ir moterų lygybės, diferenciacijos, depolitizacijos ir nuosavybės apsaugos turinys bei jų įgyvendinimo ypatumai Lietuvos socialinio draudimo sistemoje.

Pirmojoje dalyje yra aptariami reikšmingiausi šiuolaikinės socialinės apsaugos teisės raidai tarptautiniai bei Europos Sąjungos dokumentai, įtvirtinantys visuotinai pripažįstamus minimalius (būtinus) socialinės apsaugos standartus asmenų, susidūrusių su socialinėmis rizikomis, apsaugai. Taip pat šioje dalyje įvardijamos modernios socialinės apsaugos sistemos kūrimosi Lietuvoje prielaidos.

Antroji dalis yra skirta atskleisti Lietuvos socialinio draudimo sistemą, aptarti pagrindinius atskirų Lietuvos socialinio draudimo rūšių ypatumus išskiriant jų reglamentavimo probleminius aspektus.

Trečiojoje dalyje apibrėžiama principų reikšmė visai teisei sistemai bei aptariama socialinės apsaugos teisės principų sistema, jos problematika.

Ketvirtoji magistro darbo dalis yra skirta atskleisti atskirų socialinės apsaugos teisės principų turinį ir analizuoti jų veikimą pasirinktose socialinio draudimo rūšių srityse.

SUMMARY

Principles of social insurance as a form of social security and their implementation in Lithuanian social security law

Meida Petrauskaitė

This master's thesis analyzes main social security principles: solidarity, pay-as-you-go, person equality, differentiation, depolitisation, property security content and implementation of them in Lithuanian social insurance system.

First part discusses main international and Europe Union documents of current social insurance which evaluates globally acknowledged essential social security standart of persons who encountered social risks. Also this par looks into creation of modern social security in Lithuania.

Second part aims to reveal Lithuanian social security system, explain main differences of Lithuanian social insurance category's and to single out different problematic regulation of theirs.

In third part importance of principles to current law system is being explained and social security law principle system is being discussed.

Fourth part of master's thesis aims to explain content of separate social security principles and analyze how they work in chosen areas of social security.

PRIEDAI

3 lentelė. Socialinio draudimo sistemos skirtumai pagal ekonominės veiklos pobūdį

Ekonominės veiklos pobūdis/ ypatinga padėtis	Socialinio draudimo rūšis					
	Pensijų	Ligos	Motinystės	Nedarbo	Nelaimingų atsitikimų darbe	Profesinių ligų
Asmenų, turinčių darbo santykius arba santykius, savo esme atitinkančius darbo santykius, socialinis draudimas						
1. Darbo sutartis	+	+	+	+	+	+
2. Santykiai savo esme atitinkantys darbo santykius	+	+	+	+	+	+
3. Politikai, teisėjai, pareigūnai, valstybės tarnautojai, deleguoti į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ⁸	+	+	+	+	+	+
4. Vidaus tarnybos sistemos pareigūnai	+	+	+	+	+	+
5. Kariai	+	+	+	+	+	+
6. Kriminalinės žvalgybos slaptieji dalyviai	+					
7. Asmenys, gaunantys tantjemas ⁹	+					
8. Mažųjų bendrijų vadovai, nesantys nariais	+					
Savarankiškai dirbančių asmenų socialinis draudimas						
9. Pajamos gaunamos pagal autorines sutartis iš draudėjo ¹⁰	+	+	+			
10. Pajamos gaunamos iš kūrybinės, sporto veiklos ar atlikėjo veiklos ¹¹	+	+	+			

⁸ ir kiti Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 d. 2 str. nurodyti asmenys.

⁹ Arba atlygį už jų veiklą stebėtojų taryboje ar valdyboje, paskolų komitete, mokamą vietoj tantjėmų arba kartu su tantjėmomis, asmenys, atlygintinai einantys renkamąsias ar skiriamąsias pareigas, išskyrus Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 str. 1 ir 2 d. nurodytas pareigas.

¹⁰ išskyrus atvejus, kai tokios pajamos gaunamos verčiantis individualia veikla.

¹¹ išskyrus atvejus, kai tokios pajamos gaunamos verčiantis individualia veikla.

11. Individuali veikla pagal verslo liudijimą	+					
12. Ūkininkai, partneriai, šeimos nariai, asmenys, kurie verčiasi individualia ne pagal verslo liudijimą	+	+	+			
13. Individualių įmonių savininkai, mažųjų bendrijų nariai ir ūkinių bendrijų tikrieji nariai ¹²	+	+	+	+		
Asmenys, draudžiami socialiniu draudimu valstybės lėšomis dėl jų socialinio statuso ypatybių						
14. Nesukakę senatvės pensijos, neturintys draudžiamųjų pajamų, valstybės tarnautojų ir profesinės karo tarnybos karių bei deleguotų asmenų sutuoktiniai.	+		+	+		
15. Auginantis vaiką iki 3 metų ¹³	+			+		
16. Nesukakęs senatvės pensijos amžiaus vienas iš neįgalaus asmens tėvų arba asmuo, paskirtas šio neįgalaus asmens globėju ar rūpintoju, slaugantis ar nuolat prižiūrintys namuose šį neįgalų asmenį, slaugančiam namuose visišką negalios invalidą, pripažintą tokiu iki	+			+		

¹² Gavę šio Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 10 str. 3 d. numatytas pajamas.

¹³ Draudžiami valstybės lėšomis tik tuo atveju, jeigu jie tuo laikotarpiu neturi draudžiamųjų pajamų.

2005 m. liepos 1 d. ¹⁴						
17. Privalomosios pradinės karo tarnybos kariai, atliekantys alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą	+		+	+	+	+
18. Profesinių mokyklų mokiniai, aukštųjų mokyklų studentai, siūsti į profesinį mokymą, profesinę reabilitaciją, mokosi pataisos pareigūnų profesinio mokymo, mokosi vidaus reikalų profesinio mokymo įstaigoje, kariūnai					+	+
19. Religinių bendruomenių, bendrijų dvasininkai, vienuoliai.	+					
20. Meno kūrėjo statusą turintys darbingo amžiaus asmenys	+	+	+			
21. Atliekantys savanorišką praktiką					+	+
Asmenys, draudžiami socialiniu draudimu dėl jų socialinio statuso ypatybių, kada Socialinio draudimo įmokas privalo mokėti draudėjai						
22. Gaunantys darbo užmokestį asmenys, esantys socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigose					+	+

Šaltinis: Sudaryta darbo autorės remiantis Valstybiniu socialinio draudimo įstatymu.

¹⁴ Draudžiami valstybės lėšomis tik tuo atveju, jeigu jie tuo laikotarpiu neturi draudžiamųjų pajamų.